

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ**

Махмут УТЕМУРАТОВ

**ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ДАВЛАТЧИЛИГИДА ҲОКИМИЯТНИ
БЎЛИНИШ ТАМОЙИЛЛАРИНИ
АМАЛГА ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА
АМАЛИЙ МАСАЛАЛАРИ**

Тошкент-2005

ТДЮИ Ўқув-услубий Кенгашининг 2005 йил 30 июндаги 10 -сонли қарорига кўра ўқув қўлланма сифатида нашрга тавсия этилган.

Утемуратов М.А. “Қорақалпоғистон Республикаси давлатчилигида ҳокимиятни бўлиниш тамойилларини амалга оширишнинг назарий ва амалий масалалари”/Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. Ҳ.Б.Бобоев –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005. –66 бет.

Сарлавҳада: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги

Масъул муҳаррир: юридик фанлари доктори,
профессор **Ҳ.Б.Бобоев**

Такризчилар: юридик фанлари доктори,
профессор **М.М.Файзиев**
юридик фанлари номзоди
Н.С.Сабуров

Ушбу ўқув қўлланмада мустақил Ўзбекистон таркибида Қорақалпоғистон Республикаси давлат ҳокимиятининг конституциявий асослари ҳамда ушбу органларнинг фаолият юритиш механизми, унинг ваколатлари, шунингдек ўзаро муносабатлари каби бир қатор масалалар ойдинлаштирилган.

Мазкур ўқув қўлланма давлат ҳокимияти тизими ҳамда ушбу мавзу билан қизиқувчи барча китобхонлар учун мўлжалланган.

© Махмуд Утемуратов.

© Тошкент Давлат юридик институти, 2005 йил

КИРИШ

Жаҳондаги ривожланган давлатларда ҳуқуқий демократик давлатнинг асосий белгиларидан бири сифатида эътироф этилган давлат ҳокимиятлар тизимини тақсимланиши тамойили қорақалпоқ давлатчилиги тарихида илк бор, 1993 – йилги суверен Қорақалпоғистон Конституциясида ўзининг ифодасини топди.

Қорақалпоғистон Асосий қонунининг 11,100-моддаларида қайд этилганидек Республикада давлат ҳокимиятининг тизими ҳокимиятининг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларига бўлиниш принципига асосланади ва ҳар бир ҳокимият бир биридан мустақил ҳолда иш юритади.

Мазкур Конституциявий тамойил Қорақалпоғистоннинг илгари 1932, 1937, 1978-йиллардаги Конституцияларида мавжуд эмас эди. Чунки ушбу Конституциялар марксча-ленинча коммунистлар ҳукмронлиги назариясига асосланиб, унда ҳокимиятнинг бўлиниши тамойиллари рад этилар эди.

“Ҳокимиятнинг бўлиниши” ғояси қадимий бўлиб, қадимги грек файласуфи ва олими Аристотель томонидан ҳам илгари сурилган. Ўрта асрларда МарсимиЙ Падуанский ва бошқалар ҳам бундай ғояни ёқлаб чиққан эдилар. XVIII асрнинг ўрталарига келиб, бу ғоя мустақил таълимотга айланган. Машҳур француз маърифатпарвари, ҳуқуқшунос файласуф ва ёзувчи Монтескье (1689-1755 йиллар) ўзининг “Қонунлар руҳи” китобида ҳокимиятнинг бўлиниши тамойилини илгари сурган. Монтескье фикрича, сиёсий хиёнатларнинг бўлмаслигини таъминлайдиган нарса уч ҳокимиятнинг: қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятининг бўлиниши ва бир – бирини чеклашидир. Ўрта асрлардаги феодал тузумларнинг барҳам топиши ва янги даврнинг бошланиши билан “ҳокимиятнинг бўлиниши” тамойили кўпгина давлатлар конституцияларининг асосий тамойилларидан бири деб эълон қилинди. Бу тамойил биринчи марта буюк француз инқилобининг конституциявий ҳужжатларида ўз ифодасини топди.

Умуман “ҳокимиятнинг бўлиниши” назариясига кўра, давлат ҳокимияти ягона, яхлит, бир бутун деб эмас, балки турли ҳокимият (қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ваколатларини амалга оширувчи ҳокимиятлар) функцияларининг йиғиндиси сифатида тушинилади. Бундай турли функцияларни амалга оширувчи ҳокимият органлари бир-биридан мустақил равишда ҳаракат қилишлари лозим. Лекин бу уч мустақил ҳокимият идоралари бир-бирига боғлиқ эмас,

деган маънони билдирмайди. Аксинча, улар бир-бирини тўлдиради, назорат қилади ва тақозо этади.

Ҳокимиятнинг бўлиниши тамойили адолатли, демократик, ҳуқуқий давлатнинг энг муҳим белгиларидан бири ҳисобланади. Бундай тамойил муайян давлатда бирор органнинг ёки алоҳида давлат раҳбарининг кучли диктатураси ўрнатилишининг олдини олади. Шунингдек, тегишли ҳокимият органларини амалга оширадиган давлат органларининг ваколатлари, вазифалари аниқ бўлишини таъминлайди, бир органнинг иккинчи орган ишларига аралашувига барҳам беради, бошқариш соҳасида чалкашликлар келиб чиқишига йўл қўймайди ва ҳоказо.

Мазкур тамойил ҳокимият органларининг ўзаро келишиб, бир-бирини назорат қилиб, уйғунлашиб ишлашларига ҳам имконият яратади. Булар эса адолатли, демократик давлатга хос жиҳатдир.

Дарҳақиқат, ҳозирги замон жаҳон мамлакатларининг конституциявий тажрибаси шуни кўрсатадики, ҳокимиятларнинг бўлиниш тамойили, улар ушбу тамойил расман ўрнатилган ёки ўрнатилмаганлигидан қатъи назар, барча чет эл конституциялари томонидан қабул қилинган. Чунончи, суверен, эркин Қорақалпоғистоннинг биринчи Конституциясида ҳам бу тамойил расман 11-моддада ўрнатилган. Унга кўра, Қорақалпоғистонда қонун чиқариш ҳокимияти Жўқорғи Кенгес, Ижроия ҳокимият Вазирлар Кенгаши томонидан, суд ҳокимияти эса Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди ва Олий ҳўжалик суди томонидан амалга оширилади.

Зеро, Республикамиз Президенти Ислом Каримов таъкидлаганидек, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти – давлатнинг учта асосий таянчидир.»¹

Давлат қурилиши жараёнларини чуқурлаштириш ва эркинлаштириш тўғрисида гапирганда, конституция ва қабул қилинган қонунларда кўзда тутилган – ҳокимиятнинг турли тармоқларини бир-биридан ажратиш тамойили амалда қандай рўёбга чиқарилаётганига алоҳида эътибор бериш муҳимдир.

“Биз олдимизга қўйган мақсадни соддагина ифодаламақчи бўлсак – ҳар қандай ҳокимият, у қонунчилик ёки ижро ва суд ҳокимияти бўладими – буларнинг барчаси қуйидаги талабларга жавоб бериши шарт. Яъни, ҳар қайсиси ўз вазифасини англаши, ўз маъсулиятини ҳис қилиши, ўз юкини кўтариши ва таъбир жоиз бўлса, ўз аравасини

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 127-бет

мустақил равишда тортиши даркор»² - деб таъкидлаган эдилар Президентимиз.

Қорақалпоғистон Конституциясининг “Давлат ҳокимиятининг ташкил этилиши” деб номланган бўлимида ана шу учала ҳокимият органларининг ташкил этилиши, вазифалари, ваколатлари белгилаб қўйилган. Шу билан бирга, ўзаро фаолияти ва муносабатлари ҳақида қоидалар ҳам ўрнатилган.

² И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т. Ўзбекистон.2005 йил 37-бет.

§ 1. Қорақалпоғистонда давлат тизимининг шаклланиши муаммолари

Республикамизда ҳуқуқий демократик жамият асослари фаол барпо этилмоқда. Аввалги тоталитар тузум қусурларига кескин барҳам берилмоқда. Кўппартиявийлик амалда рўёбга чиқди, танҳо мафкура ҳукмронлигига чек қўйилди. Республикада умуминсоний қадриятлар, чинакам демократия, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг жаҳон эътирофи этган қоидалари устуворлиги қарор топмоқда.

Қорақалпоғистонда сўзда эмас-амалда ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижроия ва судлов ҳокимиятларига бўлиниш тамойили амал қилмоқда. Қорақалпоғистон халқи давлат ҳокимиятининг чинакам манбаига айланди ва бу ҳокимиятни ҳам бевосита, ҳам ўз ваколатли вакиллари- депутатлар корпуси орқали амалга оширмоқда. Буларнинг ҳаммаси қонун чиқарувчилик ишини фаол йўлга қўйишни тақозо этди. Шу боисдан республика парламенти – Жўқорғи Кенгеснинг бутун салоҳияти бугунги кунда ёш суверен давлатимизни ҳар томонлама ҳуқуқий таъминлашга йўналтирилган. Жўқорғи Кенгес Қорақалпоғистоннинг суверенлигини, мустақиллигини таъминлашга қаратилган янги қонунчилик тизимини вужудга келтириш йўлидан бориб, уни қадам-бақадам шакллантира бошлади.

Республикада ижро этувчи ҳокимиятни бошқариш унинг олий ижро органи Вазирлар Кенгашига юклатилган. Жойларда бошқарув тизимини қайта ташкил этиш вазифаси қўйилиб, муваффақиятли удаланди – туманлар ва шаҳарларда ҳокимлик тузилмалари жорий этилди. Қонунлар устуворлигини, улар олдида мамлакат барча фуқаролари тенглигини таъминловчи суд ҳокимиятини қайта ташкил этиш ишлари фаол олиб борилмоқда. Фуқаролик жамиятининг ушбу таркибий қисмлари қонунчилик ва ҳуқуқ-тартиботнинг, қатъий-интизом ва маъсулиятлилиكنинг асоси бўлиб хизмат қилади.

Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» номли асарида миллий давлатчилиكنи барпо этишда қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти ваколатларини ажратиш зарурлигини бежиз таъкидламаган.³

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий тизимига кўра давлат юқори органлари ҳокимият бўлиниш принципига асосланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов Олий Кенгашнинг Х-сессиясида таъкидлаганидек “Ўзбекистон миллий давлат

³ Қаранг: «Ҳуқуқий демократик ислохотлар» Т. Ўзбекистон. 1997 й

тузилиши уч ягона ҳокимият, яъни, қонун чиқарувчи, ижро этувчи, суд ҳокимиятидан иборат”⁴.

Қорақалпоғистон Республикаси давлат ҳокимияти органлари ҳам худди шундай тузилишга, Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясининг 11-моддасида кўрсатилганидек: давлат ҳокимияти қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти бўлиниши принципига асосланади.

Ҳокимият бўлиниши принципи – бу ҳуқуқий демократик давлатнинг муҳим белгиси.

Замонавий ҳуқуқий назария ва амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, давлат ҳокимият органлари ўзининг ваколат доирасида жуда кенг ваколатга эга. Шунинг учун ягона, суверенитетга эга давлатга қонун чиқарувчи, кучли ижро этувчи ва мустақил суд ҳокимиятининг мустақил тизими бўлиши мумкин.⁵

Мустақил суд ҳокимияти – ҳуқуқий давлатнинг муҳим белгиси ҳисобланади. Оёққа тураётган ҳуқуқий демократик давлатда келажакда адолатлилик ва қонун устуворлиги учун қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва сиёсий партиялардан мустақил суд ҳокимияти муҳим аҳамиятга эга. Давлат ҳокимиятининг учинчи тармоғи – суд ҳокимияти инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоясида алоҳида аҳамият касб этади. Ҳокимият бўлиниши тамойилига мувофиқ суд ҳокимияти билан адолатни қарор топтирувчи суд тизими тушинилади. Шунини таъкидлаш жоизки, мустақиллик шарофати билан Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон давлат тараққиёти тарихи мобайнида биринчи маротаба давлат суверенитети аниқ тузилишига эга бўлган мустақил ҳокимият ташкил этиш мумкин бўлди. Суд ҳокимияти ривожланиши – Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси мустаҳкам ҳуқуқий пойдевори гарови. Айнан Конституцияни қабул қилиниши билан бизни мамлакатимизда суд-ҳуқуқ ислохотларига кенг йўл очилди.

Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясининг 42-моддасида айтилишича: ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга

⁴ И.Каримов 12-чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши X-сессиясидаги маърузаси “Правда Востока” №105. 1992 йил 4 июл.

⁵ Ҳуқуқшунослар қўлланмаларда ҳокимият бўлиниши назариясини муаммоларини куйидаги ишларда кўриб чиқилиши: Уразаев. Ш.З. “Мустақил Ўзбекистон Конституцияси” Т.: Адолат 1993. Аъзамхўжаев.А.А. “Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг ҳуқуқий пойдевори”.Т.: Ўзбекистон 1993. Одилқориев.Х.Т. “Янги Конституция – мустақилликни буюк тимсоли” Т.: Адолат 1993. Жумабоев К. Н. “Ўзбекистон Республикаси давлат механизмида ҳокимият бўлиниши”. Т.:МХХ Институт 1996.

шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади, шундай экан, Конституциянинг 41-модасида “Давлат фуқароларининг Конституция ва Қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлайди” деб белгиланган.

2000 йил 14 декабрь куни қабул қилинган «Судлар тўғрисида»ги қонуннинг янги таҳририга кўра, юқорида санаб ўтилган суд тизимига ўзгартириш киритилиб, судлар ихтисослаштирилади, яъни жиноят ишлари бўйича: Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича Олий судлари, фуқаролик ва жиноий ишлар бўйича вилоят ва Тошкент шаҳар судлари фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судлари, жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судлари жорий қилинди.

Ҳокимият бўлиниш принципига давлатнинг Асосий Қонунида мустаҳкамлаб қўйилиши демократик ҳуқуқий давлат сари қўйилган муҳим қадамлардан биридир. Унинг мазмунидан шуни кўриш мумкинки, республикада ягона давлат ҳокимияти тизими ташкил этилади. Ҳокимият бўлиниши тамойилининг талабларига биноан бундай давлат ҳокимиятида ваколатлар турли давлат органларига, чунончи қонунчилик ваколатлари Жўқорғи Кенгесга, ижро ваколатлари Вазирлар Кенгашига, судлов ваколатлари суд органларига тақсимлаб берилган. Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси қонунчилик соҳасида барча ваколатларга эга. Асосий Қонунимизнинг 68-моддасида Жўқорғи Кенгес олий давлат вакиллик органи бўлиб, қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади»⁶ деган қоида мустаҳкамлаб қўйилган.

Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясига асосланиб, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ҳудудий сайлов округлари бўйича кўппартиявийлик асосида беш йил муддатга сайланадиган 86 депутатдан иборат. Республика парламенти — Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси деб аталади.

Суверен Республикада демократик жамият қуриш, эркин бозор муносабатларини шакллантиришга йўналтирилган муҳим қонунлар ва қарорлар қабул қилинди.

Қорақалпоғистон Республикаси ижро этувчи ҳокимият органи Вазирлар Кенгаши бўлиб ҳисобланади. Унинг таркибига раис, икки биринчи ўринбосари ва 4 соҳа ўринбосарлари киради. Шунингдек, ижроия ҳокимият таркибига вазирликлар ва бир қатор соҳа қўмиталарининг раислари ҳам киради.

⁶ Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси. Н., «Қорақалпоғистон», 1998 йил 29-30 бет.

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши Тошкент шаҳрида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида ўзининг иш олиб боровчи доимий вакилига эга.

Ҳокимият бўлиниши принципини амалга ошира бориб, Вазирлар Кенгаши республика ҳудудида барча органлар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар, фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қарор ва фармойишлар чиқаради.

Суверен республика Асосий Қонунининг 86-моддасида «Қорақалпоғистон республикаси Вазирлар Кенгаши – Қорақалпоғистон Республикаси ҳукумати Қорақалпоғистон Республикаси давлат ҳокимиятининг олий ижро этувчи – бошқарувчи органдир»⁷ деган норма мустаҳкамлаб қўйилган.

Ҳуқуқий давлатда суд умуминсоний кадриятлар фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни, кадр-қиммати ҳамда сиёсий, иқтисодий ва бошқа ҳуқуқларини ҳимоя қилади. Ҳокимият тақсимланиши нуктаи назаридан Конституциянинг XXII бобида суд ҳокимияти тузилишига алоҳида эътибор берилган⁸: 100-моддада Қорақалпоғистон Республикаси суд ҳокимияти қонун чиқарувчи, ижро этувчи ҳокимиятлардан, сиёсий партиялардан ва бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақил иш юритади, деган норма белгиланган. 101-моддада Қорақалпоғистон Республикасининг суд тизими беш йил муддатга сайланадиган Қорақалпоғистон Республикасининг Олий суди Қорақалпоғистон Республикаси хўжалик судидан, шу муддатга тайинланадиган туман ва шаҳар судларидан иборат. Судларни ташкил этилиши ва уларнинг фаолият кўрсатиш тартиби қонун билан белгиланганлиги, 102-моддада Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди жиноий, фуқаролик ва маъмурий суд ишларини юритиш борасида, суд ҳокимиятининг олий органи ҳисобланиши, 104-моддада судьяларнинг дахлсизлиги, Олий суд ва Олий хўжалик суди раислари ва аъзолари Жўқорғи Кенгесининг депутати бўла олмаслиги, сиёсий партиялар ва ҳаракатларнинг аъзоси бўлишлари ва ҳақ тўланадиган бирорта лавозимни эгаллаши мумкин эмаслиги ҳақидаги қоидалар мамлакатимизда давлат ҳокимиятини ташкил қилишдаги муҳим тамойиллардан.

Айни вақтда шуни таъкидлаш жоизки, истиқлол йилларида Қорақалпоғистонда қонунчилик, ижроия ва суд ҳокимиятининг замонавий тизимини вужудга келтиришда дастлабки қадамлар қўйилган бўлса ҳам, ҳали бу борада қатор муаммолар сақланиб қолган эди .

⁷ Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси. Н., «Қорақалпоғистон», 1998 йил 43 бет.

⁸ Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси. Н., «Қорақалпоғистон», 1998 йил 50-53 бет.

Шу боисдан Президент И.А.Каримов 1997 йил 17 июл куни Нукусда бўлган Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг навбатдан ташқари сессиясида қонун чиқарувчи ва ижроия ҳокимияти фаолиятларидаги келаётган камчиликларни чуқур таҳлил қилди. Мазкур сессияда нутқ сўзлар экан, Президент И.А.Каримов «ҳар бир бошқарув тизими, ҳар бир раҳбар орган, аввало, ўз тасарруфида белгиланган, топширилган ишлар билан шуғулланишини таъминлаш зарур»⁹, -деб қайд қилди.

Сессияда Қорақалпоғистоннинг бошқарув тизимида бир қатор камчиликлар мавжудлиги рўй-рост кўрсатиб ўтилди.

Жумладан, Жўқорғи Кенгес ва Вазирлар Кенгаши фаолиятларида бир-бирини такрорлаш ҳоллари танқид қилинди. Амалий фаолиятга ҳалақит бераётган расмиятчилик, ҳужжатбозлик, бўлар-бўлмас маълумотлар тўплаш каби нуқсонлар тилга олинди. Кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйишдаги расмиятчилик ва тўрачилик иллатларига барҳам бериш алоҳида таъкидланди.

Юртбошимиз томонидан кўрсатиб ўтилган танқидий ҳолларда ҳулоса чиқарган ҳолда Қорақалпоғистон парламенти биринчи чақириқ Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг 1997 йил 15 декабрдаги ўн учинчи сессиясида Қорақалпоғистон Конституциясининг “Давлат ҳокимиятининг ташкил этилиши” деб номланган бешинчи бўлимига учта модда (XIX бобда: 84-85 моддалар; XX бобда: 88 модда) қўшимча қилиб киритилди. Учала ҳокимият органи – Жўқорғи Кенгес, Ижро ҳокимият Вазирлар Кенгаши ва суд ҳокимияти ўз мақоми доирасида иш олиб борилгандагина ҳақиқий демократик жамият шаклланиши мумкинлиги таъкидланди.

Ҳулоса қилиб айтганда, ҳуқуқий масалаларнинг таҳлили Қорақалпоғистонда қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти тармоқлари ўзаро фаолиятини таъминлашнинг ҳуқуқий базаси яратилганлигини кўрсатмоқда ҳамда ҳокимиятлар тақсимланиши принципи ҳуқуқий демократик давлатнинг муҳим шарти сифатида амалиётда татбиқ этилмоқда. Асосий вазифалардан бири мазкур принципнинг бузилишига йўл қўймаслик ва шу йўл билан республикада яшовчи ҳар бир фуқаронинг ўзаро тенглигини, манфаатини таъминлашдан иборатдир.

⁹ Каримов И.А. «Янгича тафаккур – замон талаби» номли маъруза Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг навбатдан ташқари сессиясидаги нути. "Адам ҳам нызам", "Инсон ва қонун" газетаси 1997 йил 25 июн №23 (30) сони.

Шундай қилиб, Қорақалпоғистон Республикаси давлатчилигида ҳокимиятнинг бўлиниш принципи изчил амалга оширилишида давлат тизимининг шаклланиши муаммолари тадқиқ қилиниши биз танлаган йўл-ҳуқуқий демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш йўлидаги энг муҳим масалалардан ҳисобланади.

§ 2. Қорақалпоғистон Республикасида вакиллик ҳокимиятининг шаклланиш ва ривожланиш жараёни

А) Қонунчилик ва вакиллик ҳокимияти – Жўқорғи Кенгес қонун чиқарувчи фаолиятининг ҳуқуқий негизи

Маълумки, вакиллик органларининг қонунийлиги уларнинг ўз ваколатларини бевосита халқ қўлидан олганлиги билан белгиланади. Бу давлат ҳокимияти бошқа шахобчаларини вакиллик органлари томонидан ташкил қилишнинг қонунийлиги учун замин яратади.

1993 йил 9 апрелда қабул қилинган Қорақалпоғистон Республикасининг Конституцияси ҳуқуқий давлат тавсифига мос келадиган ва ҳокимиятнинг тақсимланиш принципи талабларига жавоб берадиган давлат ҳокимияти вакиллик органларининг янги тизимини белгилади.¹⁰

Конституцияга биноан Олий вакиллик органи – Қорақалпоғистон Республикасининг Жўқорғи Кенгеси, маҳаллий вакиллик органлари эса маҳаллий Кенгашлар деб номланди. Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси маҳаллий ҳокимият органларининг аввалги уч поғонали тизими ўрнига (қишлоқ, овул, посёлка, туман, шаҳар, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Совети) икки поғонали вакиллик органлари тизими (туман-шаҳар; Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси)ни ўрнатди. Шунингдек, баъзи шаҳарларда (туманга бўйсунувчи шаҳарларда) вакиллик органлари тузилиши назарда тутилмади. Бу билан вакиллик органлари тизими фақат икки поғонали кўринишига келтирилибгина қолмай, сақлаб қолинганлари ҳам ихчамлаштирилди. Шундай қилиб, Конституция ва тегишли қонунларга асосан Қорақалпоғистон Республикасида давлат ҳокимияти вакиллик органларининг қуйидаги тизими:

Қорақалпоғистон Жўқорғи Кенгеси;

Халқ депутатлари туман ва шаҳар Кенгашлари ташкил топди.

Вакиллик органларини ташкил этиш ва фаолиятида фуқароларининг кенг иштироки, қонунийлик, миллатларни тенглиги, коллегиялик, ошкоралик кўпчилик эътироф этган умумий принциплар қаторига киради. Мана шу принципларни маъқуллаган ҳолда, булар қаторига ҳокимиятининг тақсимланиш принципи ва юқори органларининг ҳужжатлари қуйи органлар учун мажбурийлиги принципи қўшилиши мақсадга мувофиқдир. Бу принциплар демократик ҳуқуқий давлат-

¹⁰ Қаранг: Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси. Н., «Қорақалпоғистон», 1993 йил 9 апрель.

нинг ажралмас шарти, шулар орқали давлат ҳокимиятини амалга оширувчи органлар ташкил бўлади, ўзларининг ваколатлари, вазифасига эга бўлди.

Ҳокимиятнинг тақсимланиш принципи Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясида мустаҳкамлаб қўйилган. Бу принцип мамлакатнинг муайян тарихий шарт-шароитларини ҳисобга олган ҳолда оқилона жорий этилсагина, ҳокимият органларининг тенглигини ва мувозанатини таъминлаш мумкин.¹¹

Вакиллик органлари мазкур принцип асосида ташкил бўлса, ўз соҳасида мустақил, бошқа органларга иттифоқ этмайдиган бўлиши мумкин. Ҳокимиятнинг тақсимланиш принципи фақат турли ҳокимият органлари ваколатларининг аниқ бўлинишигина эмас, ҳатто бир турдаги ҳокимият органларининг турли поғоналари ваколатларининг ҳам аниқ чегараланишини мақсад қилиб қўяди.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, Қорақалпоғистон Республикасида республика миқёсидаги органлар фаолиятида ҳокимиятнинг тақсимланиш принципида бир қанча натижаларга эришилди. Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясининг 68-моддасига мувофиқ Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси- Олий давлат вакиллик органи бўлиб, қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади.¹²

Жўқорғи Кенгес Қорақалпоғистон Республикаси қонунларининг қабул қилувчи, унга ўзгартириш киритиш ҳуқуқига эга ягона давлат органидир.

Ундан бошқа бирорта ҳам давлат органи Қорақалпоғистон Республикасида қонунчилик фаолиятини амалга ошира олмайди.

Жўқорғи Кенгес туб моҳияти билан парламент органидир. У вакиллик тавсифига эга. Бу аввало унинг ташкил бўлишида Қорақалпоғистон фуқароларининг бевосита иштирок этишида яққол кўринади. У ўзида вакиллик ва бевосита демократия хусусиятларини мужассамлантира олади. Таркибида иш олиб боровчи депутатлар фуқароларнинг вакилидир, улар ўз ваколатини сайловчилардан олади, улар номидан иш олиб боради.

Жўқорғи Кенгес бошқа ҳар қандай давлат органидан, бошқа ҳокимият турларини амалга оширувчи органлардан нисбатан кўпчилик шахсларни ўзида бирлаштирувчи органидир. Унга сайланган

¹¹ Қаранг: Одилқориев Х. Ўзбекистоннинг янги Конституцияси ва ҳокимиятлар тақсимланиш принципи. Т. 1993 йил, 16-бет.

¹² Қаранг: Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси. Н., «Қорақалпоғистон», 1998 йил 29-30 бетлар

депутатлар қонунчилик фаолиятида бевосита иштирок этади. Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясининг 68-моддасига биноан фақат Жўқорғи Кенгес қонун чиқарувчи орган бўлиб белгиланиши Қорақалпоғистон тарихида биринчи марта рўй беришидир. Биз бунга қуйидагича изоҳ беришимиз мумкин, яъни Қорақалпоғистон Республикасининг 1978 йилги эски Конституциясининг 92-моддасида «Доимий иш олиб борадиган, ўз фаолиятида қонун чиқарувчи, бошқарув ва назорат қилиш вазифаларини бажарадиган Қорақалпоғистон АССР Жўқорғи Совети Қорақалпоғистон АССРнинг ваколатига кирадиган ҳар қандай масалани ўзининг қараб чиқишига қабул этишга ва ҳал қилишга тўла ҳуқуқли»¹³ деб белгилаб қўйилган эди. Демак, у пайтда Жўқорғи Совет фақат қонун чиқарувчи эмас, балки бошқарув ва назорат қилиш функциялари билан ҳам шуғулланган. Шундай қилиб, бошқарув функцияси билан у ижро этувчи, назорат қилиш функцияси билан эса бошқа органларининг ички ишларига, шунингдек суд ҳокимиятларининг ишларига ҳам аралашган.

Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясига мувофиқ 1994-йил 25-декабрда Қорақалпоғистон Республикаси Олий Кенгаши ўрнига муқобиллик асосида Республика парламенти Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ташкил этилди. Жўқорғи Кенгеснинг 1995-йил 11-январда Нукус шаҳрида бўлиб ўтган биринчи чақириқ биринчи сессиясида Жўқорғи Кенгес раиси, унинг ўринбосари, мандат комиссияси, 8 та қўмита раислари ва унинг аъзолари сайланди.

Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси давлат ҳокимиятининг олий органи сифатида Қорақалпоғистон ихтиёрига берилган ҳамма масалаларни ҳал этиш ҳуқуқига эга. Жўқорғи Кенгес ҳуқуқ доирасига республика Асосий Қонунини қабул қилиш, унга ўзгартишлар, қўшимчалар киритиш; қонунлар қабул қилиш, унга қўшимчалар, ўзгартишлар киритиш; маъмурий-ҳудудий тузилиш масалаларини қонун йўли билан тартибга солиш; иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг давлат стратегик дастурларини қабул қилиш; давлат ҳокимияти органларига сайловларни ташкил этиш; давлат мукофотларини белгилаш ва Асосий Қонунда назарда тутилган бошқа ваколатларни амалга ошириш киради.

Қорақалпоғистон халқи номидан фақат у сайлаган Республика Жўқорғи Кенгеси иш олиб бориши мумкин. Жамиятнинг бирон-бир қисми, сиёсий партия, жамоат бирлашмаси, ижтимоий ҳаракат ёки

¹³ Қорақалпоғистон Республикасининг 1978 йилги Конституцияси. 1989.

алохида шахс Қорақалпоғистон халқи номидан иш олиб боришга ҳақли эмас.

Жўқорғи Кенгеснинг фаолияти масалаларини жамоа бўлиб, эркин, амалий муҳокама қилиш ва ҳал этиш, ошкоралик, унинг томонидан тузилган давлат органларини ҳисоб бериб туриши, давлат ва жамият ишларини бошқаришда фуқароларнинг кенг кўламда фаол қатнашиши жамоатчилик фикрини ҳамиша ҳисобга олиб бориш асосида амалга оширади. Жўқорғи Кенгесининг ҳукуқий мақоми Республика Конституцияси, Жўқорғи Кенгеснинг иш тартиби тўғрисидаги қонунда, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси тўғрисидаги қонунида ҳам белгиланган (1998 йил 29 январь).¹⁴ Бугунги кунда Жўқорғи Кенгес юқорида айтиб ўтганимиздек Олий давлат вакиллик органи бўлиб, фақат қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади. Жўқорғи Кенгес ҳудудий сайлов округлари бўйича кўп партиялилик асосида 5 йил муддатга сайланадиган 86 нафар депутатдан иборат.¹⁵

Бундай ҳуқукдан фақат суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган руҳий касал фуқаролар, суд қарори билан мажбурий даволаш жойларида даволанаётган шахслар ва озодликдан маҳрум қилиш жойларида сақланаётган шахслар қатнашмайдилар.

Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ишининг ташкилий шакли унинг сессияси ҳисобланади. Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ишининг ташкилий шакли Қорақалпоғистон «Жўқорғи Кенгеси тўғрисида»ги 1993 йилги Конституциявий қонунда ҳамда 29 январь 1998 йилдаги янги таҳрирда қабул қилинган «Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси тўғрисида»ги қонунида мустаҳкамланган. Шунингдек Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясининг 72-моддасида Жўқорғи Кенгес йиғилиши, жами депутатларнинг камида учдан икки қисми иштирок этган тақдирдагина ваколатли ҳисобланиши ҳақидаги қоида мавжуд. Конституцияда Жўқорғи Кенгес йиғилишларида кимлар иштирок эта олиши (73-модда), биринчи йиғилишнинг қачон, ким томонидан чақирилиши (74-модда), йиғилишга ким раислик қилиши (81-модда) масалалари Конституциявий мустаҳкамланган. Жўқорғи Кенгес сессияси, «Жўқорғи Кенгес тўғрисида»ги Республика қонуннинг 6-

¹⁴ Қаранг: «Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси тўғрисида»ги қонуни. (янги таҳрирда). Н., 1998 йил, 29 январда.

¹⁵ Қаранг: Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси. 9 апрель 1993 йил; Қора-қалпоғистон Республикаси «Жўқорғи Кенгесига сайлов тўғрисида»ги қонуни. 1994 йил.

моддасида кўзда тутилгани бўйича, унинг йиғилишларида очилади ва ёпилади.

Жўқорғи Кенгес сессияси депутатларнинг умумий йиғилиши, ялпи мажлиси бўлмай, у ўз ичига бир неча тадбирларни олади, яъни шу ҳужжатга асосан Жўқорғи Кенгес сессияси унинг мажлисларидан, шунингдек Жўқорғи Кенгес кўмиталари ва комиссияларининг, бошқа органларининг сессия мажлислари оралиғидаги даврда ўтказиладиган мажлисларидан иборат бўлади. Жўқорғи Кенгес сессиялари бир йилда камида икки марта чақирилиб, унинг сайловдан кейинги биринчи сессиясини Марказий сайлов комиссияси чақиради, қолган сессиялар Жўқорғи Кенгес Раиси томонидан чақирилади. Сессияда жами депутатларининг учдан икки қисми иштирок этганда ваколатли ҳисобланади (7-модда).

Конституция, конституцияга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш, қонун ва Жўқорғи Кенгес қарорлари фақатгина мажлисларда қабул қилинади ва ўзгартирилади. Жўқорғи Кенгеснинг навбатдан ташқари сессияси Жўқорғи Кенгес Раиси ташаббуси билан ёки Жўқорғи Кенгес депутатларининг камида учдан бир қисми таклифи билан чақирилади (8-модда). Жўқорғи Кенгесининг ишини ташкил қилиш ва унинг фаолиятига ёрдам бериш учун турли лавозимлар ва органлар тузиш назарда тутилган. Бу органларни раҳбар ва ёрдамчи органларга бўлиш мумкин.

Раҳбар органларга Жўқорғи Кенгес Раиси, унинг ўринбосари кирса, Жўқорғи Кенгес кўмиталари ва комиссиялари, Жўқорғи Кенгес котибияти ёрдамчи органлар ҳисобланади.

Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясига асосан Жўқорғи Кенгес ишига раҳбарлик қилиш учун Қорақалпоғистон Республикасининг Жўқорғи Кенгеси депутатларининг орасидан 5 йил муддатга, яширин овоз бериш йўли билан Жўқорғи Кенгес Раиси ва унинг ўринбосари сайланади. Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгес Раиси Қорақалпоғистон Республикасининг энг юқори лавозимли шахсидир.

Жўқорғи Кенгес Раиси ва унинг ўринбосари фақат Жўқорғи Кенгес олдида ҳар йили ҳисобот беради. Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг кўмиталари ва комиссиялари Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ўз вазифаларини бажаришида ёрдам бериш учун, аниқроғи қонун лойиҳаларини тайёрлаш, Жўқорғи Кенгесда кўриладиган масалаларини дастлаб муҳокама қилиш учун, шунингдек Қорақалпоғистон Республикаси қонунлари

ва Жўқорғи Кенгеснинг бошқа ҳужжатларини амалга оширишга ёрдам бериш учун, уларнинг ижросини назорат қилиб туриш учун, депутатлардан тузилади. Бу масала Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясининг 77-моддасида акс эттирилган. Қўмита ва комиссияларининг фаолияти ҳақида алоҳида "Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси қўмиталари ва комиссиялари тўғрисида" қонуни қабул қилинган.

Қўмиталар ва комиссиялар Жўқорғи Кенгеснинг ваколат муддатига тузилади. Жўқорғи Кенгес депутати қоида бўйича фақат битта қўмита ёки комиссияга аъзо бўлади. Қўмита ва комиссияларнинг рўйхати, аъзоларининг сони Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси томонидан тасдиқланади. Зарур ҳолларда Жўқорғи Кенгес исталган вақтда қўмиталар ва комиссиялар тузиши, илгари тузилганларини тугатиши ёки қайта ташкил қилиши мумкин.

Жўқорғи Кенгес йиғилишида қўмита ва комиссия раислари Жўқорғи Кенгес Раиси тақдимида асосан сайлангач, уларнинг тавсияси билан аъзолари сайланади. Ҳар бир қўмита ва комиссия раиси ўринбосарлари ва котиблари Жўқорғи Кенгес Раиси томонидан тайинланади. Қўмита ва комиссияларнинг фаолияти Жўқорғи Кенгес Раиси томонидан мувофиқлаштирилиб турилади.

Қўмита ва комиссиялар ўз фаолиятини мажлислар орқали олиб боради, кўрилган масалалар юзасидан тавсиялар қабул қилади.

Жўқорғи Кенгеснинг қўмиталари ва комиссиялари парламенти томонидан ўзининг ваколат муддатига очиқ овоз бериш йўли билан сайланади.

Жўқорғи Кенгеснинг депутати фақат бир қўмитанинг ёки комиссиянинг аъзоси бўлиб сайланиши мумкин. Уларнинг таркибига Жўқорғи Кенгеснинг Раиси ва унинг ўринбосари сайланиши мумкин эмас.

Қўмитанинг ва комиссиянинг барча аъзолари тенг ваколатлардан фойдаланади.

Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясининг 77-моддасига асосан, Жўқорғи Кенгес зарур деб топган ҳолларда, ҳар қандай масалалар юзасидан доимий ёки муваққат ишловчи депутатлик, тафтиш ва бошқа комиссияларни тузади. Бу комиссиялар тегишли вазифасини бажариб бўлгач ўз фаолиятини тўхтади. Жўқорғи Кенгес ўз иш фаолиятини мустақил белгилайди. Ички таркибий қисмини, яъни фаолиятига ёрдам берувчи органларни мустақил ташкил этади.

Жўқорғи Кенгес мустақил ҳуқуқлари асосида қуйидагиларни ҳал қилади:

- Иш тартиби – регламентини қабул қилиш;
- Сессияларга тўпланиш;
- Жўқорғи Кенгесга сайловнинг тўғри ўтказилганлигини текшириш ва ўз органларини тузиш.

Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси регламенти низом характериға эға ҳуқуқий ҳужжатдир. Унда Жўқорғи Кенгеснинг иш тартиби белгилаб қўйилади.

Жўқорғи Кенгес ишини ташкил қилишда унинг таркибида тузиладиган котибият алоҳида аҳамиятға эға.

Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгес фаолиятида депутатлар гуруҳларининг аҳамияти ҳам катта. Турли масалалар юзасидан фикрлар бериш мақсадида ҳудудий гуруҳлар ҳам ташкил қилинади. Ҳудудий гуруҳлардан ташқари, Жўқорғи Кенгес депутатлари касб-кори, тармоқлар бўйича ва бошқа қизиқишларига кўра ҳам гуруҳлар тузилиши мумкин. Депутатлар гуруҳи рўйхатға олингандан сўнг ўз фаолиятини амалға оширади. Депутатлар гуруҳи Жўқорғи Кенгеснинг Раиси, шунингдек Жўқорғи Кенгес кўмита ва комиссиялари билан яқин алоқада ишлайди. Депутатлар гуруҳларининг тузилиш тартиби ва фаолияти Жўқорғи Кенгес регламентининг 38,39-моддаларида ўз аксини топган. Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг ваколатлари, унинг олий давлат вакиллик органи эканлиги билан белгиланади. Жўқорғи Кенгес энг олий вакиллик органи бўлгани учун зиммасига қонунчиликдан бошқа вазифалар ҳам юкланади. Жўқорғи Кенгес бошқа давлат органларини ўзига бўйсундиришни кўзламаган ва уларнинг ваколатини эгаллашға уринмаган ҳолда, бошқа давлат органларини ташкил қилишда, уларнинг фаолиятини назорат қилишда ва бошқа масалаларда иштирок этади. Жўқорғи Кенгеснинг ваколатлари Конституциянинг 70-моддасида мустаҳкамланган.

Жўқорғи Кенгес Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясининг 10-моддасига биноан Қорақалпоғистон халқи номидан иш олиб бориш ваколатига ҳам эға.

Жўқорғи Кенгесининг Конституцияда белгиланган ваколатларини мазмуни, тавсифи, мақсади, нимаға қаратилганлигига кўра бир неча гуруҳларға бўлиш мумкин, булар: қонунчилик соҳасидаги ваколатлар; Жўқорғи Кенгесни ва ўз органларини тузиш соҳасидаги ваколатлар; маъмурий-ҳудудий тузилишини белгилаш ва бошқа

давлат органларини тузиш (ташкил қилиш) соҳасидаги ваколатлар; Жўқорғи Кенгеснинг назорат вазифаси; фуқаролар манфаати билан боғлиқ ваколатлар;

Жўқорғи Кенгеснинг қонунчилик соҳасидаги ваколатлари. Жўқорғи Кенгеснинг асосий фаолияти қонун чиқаришдир. Жўқорғи Кенгеснинг қонунчилик соҳасидаги фаолияти деганда, унинг конституциявий қонунчилик ва оддий қонунчилик фаолиятини фарқлаш керак. Конституция ва конституциявий қонунлар қабул қилиш учун ва уларга ўзгартиришлар киритиш учун алоҳида, оддий қонун қабул қилиш ва унга ўзгартириш киритишга алоҳида тартиб белгиланган.

Оддий қонунлар Конституциянинг 76-моддасига асосан оддий кўпчилик овоз билан, Конституция эса 118-моддага асосан депутатларнинг учдан икки қисми овози билан қабул қилинади ва ўзгартирилади. Конституциявий қонунлар ҳам шу тартибда қабул қилинади ва ўзгартирилади.

Жўқорғи Кенгесга қонунчилик ташуббуси ҳуқуқига, Конституциянинг 75-моддасига мувофиқ Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг депутатлари, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, Қорақалпоғистон Республикаси Конституциявий назорат қўмитаси, Олий Суди, Хўжалик Суди, Республика Прокурори эгадир.

Жўқорғи Кенгесда қараб чиқилиши лозим бўлган қонун лойиҳалари ёки қонун чиқариш ҳақидаги таклифлар Жўқорғи Кенгес Раисига такдим этилади ва у Жўқорғи Кенгес котибиятида рўйхатга олинади. Қонунлар йиғилишларда бир неча ўқиш йўли билан қабул қилинади. Қонун лойиҳалари Жўқорғи Кенгес қарори билан умумхалқ овози (референдум)га ҳам қўйилиб, қабул қилиниши мумкин.

Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг қонунчилик фаолиятига Қорақалпоғистон Республикаси қонунларини талқин қилишини ҳам қўшиш мумкин, яъни Жўқорғи Кенгес қонунларни шарҳлаб беради, шарҳлар ҳам мажбурий характерга эга бўлади. Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ҳужжатлари, улар имзоланган кундан кейин кечи билан бир ҳафталик муддатда эълон қилиниши керак.

Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси Регламентида ҳам бу ваколатлар қайд этилган. Агар ҳужжатларнинг ўзида бошқа ҳолат белгиланмаган бўлса, у эълон қилинган кундан бошлаб кучга киради.

Жўқорғи Кенгеснинг ўз органларини тузиш соҳасидаги ваколатлари. Жўқорғи Кенгес Қорақалпоғистон Жўқорғи Кенгеси депу-татларидан ташкил топади. Жўқорғи Кенгеснинг конституциявий ҳуқуқлардан бири бу – Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг сайловини тайинлаш ва Марказий сайлов комиссиясининг таркибини тасдиқлашдир. Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесига сайлов Жўқорғи Кенгес томонидан, Жўқорғи Кенгес ваколати тугашидан камида 3 ой илгари тайинланади.

Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ўз фаолияти-ни самарали олиб бориш учун Жўқорғи Кенгес депутатларидан иборат раҳбар ва ёрдамчи органларни тузади. Мажлислар даврида маж-лис стенограммаси ва баёнларини юритиш, сўзга чиқиш истагини билдирганларни ёзиб бориш, депутат сўровлари, саволлар, маълумот-лар, хабарлар, аризалар, таклифлар ҳамда депутатларнинг бошқа материалларини ҳужжат сифатида рўйхатга олиш, фуқаролардан Жўқорғи Кенгес номига келаётган мурожаатлар ва бошқа ҳужжатлар билан ишлашни ташкил қилиш мақсадида Жўқорғи Кенгес йиғилиш-ларининг котибияти тузилади. Бундан ташқари, Жўқорғи Кенгеснинг ўз котибияти ҳам мавжуд, у лавозим мансаб ҳисобланади ва алоҳида тузилишга эга бўлади.

Шунингдек, Жўқорғи Кенгесда дастлаб масалаларни муҳокама қилиш, тавсиялар бериш учун депутатлар гуруҳи ҳам тузилади. **Жўқорғи Кенгеснинг Қорақалпоғистон Республикаси маъмурий-худудий тузилишини белгилаш ва бошқа давлат органларини тузиш соҳасидаги ваколатлари.** 1996 йил 14 декабрдаги "Қорақалпоғистон Республикасининг маъмурий-худудий тузилишига доир масалаларни ҳал қилиш тартиби тўғрисида"ги қонунига биноан Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ваколатига туманлар, шаҳарлар, овуллар, қишлоқлар, посёлкалар тузиш ва уларни бекор қилиш, шунингдек уларнинг чегараларини ўзгартириш киради.

Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси давлат ҳокимиятининг олий органи бўлгани учун, ижро ҳокимияти ва суд ҳокимияти органларининг баъзи бўғинларини тузишда иштироки бор. Жўқорғи Кенгес аввало қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлар тизими ва ваколатларини белгилайди.

Жўқорғи Кенгеснинг назорат фаолияти. Амалдаги Конституцияда Жўқорғи Кенгеснинг назорат қилиш фаолияти

тўғридан-тўғри белгиланмасада, унинг айрим ваколатлари назорат қилиш функциясини келтириб чиқаради.

Жўқорғи Кенгес қонунлар ва бошқа ҳужжатларнинг ижросини назорат қилиб туриш учун қўмита ва комиссиялар тузади. Улар эса Жўқорғи Кенгес олдида ҳисобот беради. Шу орқали Жўқорғи Кенгесининг назорат вазифаси амалга оширилади. Жўқорғи Кенгес шунингдек, Қорақалпоғистон Республикаси бюджетининг бажарилишини назорат қилади. Жўқорғи Кенгеснинг назорат фаолияти депутат сўрови орқали ҳам амалга оширилади. Депутат сўрови давлат органлари идоралари, жамоат ташкилотлари ва мансабдор шахслар фаолияти устидан назорат қилиш воситасидир.

Жўқорғи Кенгеснинг фуқаролар манфаати билан боғлиқ ваколатлари.

Жўқорғи Кенгес фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари, бурчлари ва ҳуқуқий манфаатларига боғлиқ кўпгина вазифаларни амалга оширади. Бу борада Жўқорғи Кенгес фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчларининг амалга оширилишини, мулкчилик муносабатларини, халқ ҳўжалиги ва ижтимоий-маданий қурилишнинг бажарилишини ташкил қилиш, бюджет тизимини, солиқ солиш-ни, атроф-муҳитни муҳофаза қилишни ва табиий бойликлардан фойдаланиш ва бошқа муносабатларни қонун йўли билан тартибга солади. Жўқорғи Кенгес Республиканинг давлат мукофотларини таъсис этади. Юқорида кўрсатилганлар Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг ваколатлари бўлиб, улар республикада давлат ҳокимиятини ташкил этишга қаратилган. Шу жойда, айтиб ўтиш жоизки, юқорида айтилган масалаларнинг ҳаммаси Республика Жўқорғи Кенгесининг қонун чиқарувчи фаолиятлари билан боғлиқ бўлиб, уларни амалга ошириш конституциявий йўл билан олиб борилади. Яна бир нарсани айтиб ўтиши зарурки, Ўзбекистон Республикасида Президентлик бошқариш бўлганликдан, унинг Олий Мажлисида юқорида кўрсатилган кўпгина масалалар Ўзбекистон Республикаси Президентининг таклифи билан Олий Мажлисда ҳам кўриб чиқилади. Қорақалпоғистонда парламентлик бошқариш бўлганликдан, унинг Жўқорғи Кенгеси Раиси ҳаракатлари доирасига президентлик бошқаруви механизмлари берилган. Шундай қилиб, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси Раисининг ваколати Қорақалпоғистоннинг 1993 йилги Конституцияси асосида олий даражада маъқулланди ва давлат раҳбари даражасига кўтарилди. Бу ҳол Қорақалпоғистон Конституцияси 80-моддасида ҳам мустаҳ-

камланган. Унда Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг раиси Қорақалпоғистон Республикасининг энг юқори лавозимли шахси ҳисобланади, дейилган.¹⁶ Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси Раисининг ҳуқуқий мақоми Конституциядан бошқа «Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси тўғрисида»ги 1998 йилнинг 29 январида қабул қилинган Қорақалпоғистон қонунида ҳам аниқ белгилаб берилди.¹⁷

Агар яқин тарихга назар солсак, Қорақалпоғистоннинг 1978 йилги Конституцияси бўйича Қорақалпоғистон Жўқорғи Кенгашининг Раиси ҚҚАССР Жўқорғи Кенгашининг мажлисларига бошчилик қилади ва унинг ички тартиб қоидаларини юргизади деган конституциявий нормадангина иборат эди. Ўша даврда, 1989 йил 25 октябрга қадар Қорақалпоғистоннинг Жўқорғи Кенгашининг Раиси фақатгина сессияларнинг иши пайтидагина йилига 2-3 кун ишларди. Бу лавозим ҳатто доимий ҳам эмас эди. У аҳвол 1989 йили 25 октябрда ўзгарди. Ўша куни ҚҚАССР Жўқорғи Кенгасининг сессиясида юқорида кўрсатилган Конституция нормаларига катта ўзгаришлар киритилди. Масалан, 102-модда қуйидагича ёзилди: ҚҚАССР Жўқорғи Кенгашининг Раиси ҚҚАССРда лавозимдаги шахс бўлиб ҳисобланади ва собиқ СССРда янги халқаро муносабатларда автоном республиканинг вакили сифатида ҳаракат қилади. Бу конституциявий қоидаларни, уларнинг 1978-1989 йиллардаги нормаларига қиёсласак, унда биз биринчи навбатда Жўқорғи Кенгес Раиси ваколати Қорақалпоғистоннинг 1993 йилги Конституциясида ўзининг салмоқли ўрнини топганлигини кўрамиз.¹⁸

Демак, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгаши Раиси ваколатларининг мустақамланганлиги 1989 йили 25 октябрдан бошланиб 1990 йили 14 декабрида унинг яна ҳам кучайганлигини кўрамиз ва у ўзининг Қорақалпоғистон давлатининг раҳбари сифатида 1993 йилги республика Асосий Қонунида тасдиқланди.

Асосий Қонуннинг 80-моддасининг иккинчи қисми Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси Раисини сайлаш тартибини аниқлайди. У Жўқорғи Кенгеси депутатлари орасидан яширин овоз бериш йўли билан Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси

¹⁶ Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси. Н., «Қорақалпоғистон», 1998 йил 36 бет

¹⁷ Қаранг: «Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси тўғрисида»ги қонуни. (янги тахрирда). Н., 1998 йил, 29 январда., 13-модда 7 бет

¹⁸ Қаранг: С.Д.Ниетуллаев. «Қарақалпақстан Республикасынинг Конституциялық ҳуқықы» Н. «Қарақалпақстан» 1996 йил, 104 бет.

ваколати муддати ва қаторасига икки муддатдан оширилмаган ҳолда сайланади.

Жўқорғи Кенгес Раисига кенг ваколатлар берилган.

Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг Раиси ўз ваколатига тегишли масалаларни Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгес Президиумининг муҳокамасига тақдим қилиш ҳуқуқига эга.

Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси Раиси 1993 йилги Конституцияда Қорақалпоғистон Республикаси давлат сифатида тасдиқланди. Конституциянинг 81-моддасида Жўқорғи Кенгес Раисининг ваколати аввал республика тарихида кўрилмаган юқори босқичга кўтарилди ва аввалги Жўқорғи Совет Раисининг ваколати билан таққослаганда мисли кўрилмаган даражада мустаҳкамланди ва кучайтирилди, бу жамият ва давлат ҳаётида катта бурилиш бўлди.

1997 йилнинг 15 декабрида «Қорақалпоғистон Республикасининг Конституциясига ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги қонуни қабул қилинди ва Конституциянинг 81-моддасида янги таҳрирда баён этилди. Ушбу моддага мувофиқ Жўқорғи Кенгеснинг Раисига давлат ҳокимияти органлари тизимидаги муҳим вазифалар юклатилган, у олий қонун чиқариш ва ижро ҳокимияти органларининг ўзаро алоқали ҳаракат қилишини таъминлайди.

Б) Маҳаллий вакиллик органлари фаолиятининг ҳуқуқий асослари

1993 йилги Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясида аввалги маҳаллий вакиллик органлари халқ депутатлари Советларининг номи халқ депутатлари Кенгашлари деб ўзгартирилди. Маҳаллий вакиллик органларининг янги тизими ўрнатилди ва бу органларнинг тавсифи, мавқеи сифат жиҳатдан ўзгартирилди. Қорақалпоғистон Республикасида маҳаллий давлат ҳокимиятининг вакиллик органлари туман ва шаҳар ҳокимлари бошчилик қиладиган халқ депутатлари Кенгашлари бўлиб ҳисобланади. Қорақалпоғистоннинг давлат қурилишида давлат ҳокимиятининг маҳаллий органларининг фаолиятини ривожлантириш масаласи кўп йиллардан бери ўз ечимини топа олмай келмоқда эди. Республиканинг 1937 йилги Конституцияси бўйича давлат ҳокимиятининг туманлардаги, овуллардаги, органлари меҳнаткашлар депутатларининг Совети бўлиб ҳисобланган. (49-модда)¹⁹.

¹⁹ Қаранг: Қорақалпоғистон АССР Конституцияси, Тўрткўл КК МБ 1938 йил. 14 бет.

Ушбу Конституцияга мувофиқ давлат ҳокимиятининг маҳаллий органлари туманлардаги, шаҳарлардаги, посёлкалардаги, қишлоқлардаги, овуллардаги меҳнаткашлар депутатларининг Совети, уларнинг ижро ва бошқарув органлари эса – ижроия қўмиталари бўлган. Асосий Қонун бўйича улар давлат ҳокимиятининг маҳаллий органлари системасига (тизимига) кирган. Худди шундай маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг бошқарув принципи 1978 йилги Конституцияда ҳам асосий ўрин олган эди. Аммо бу Конституция бўйича улар айрим ўзига хос хусусиятларига эга бўлди. Масалан 1978 йилги Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясида "Қорақалпоғистон АССР давлат ҳокимиятининг ва бошқарувининг маҳаллий органлари" (6-бўлим) халқ депутатларининг маҳаллий Советларни (13-боб) ва халқ депутатлари маҳаллий Советларининг ижроия қўмиталарини (14-боб) ўз ичига олган эди. 1937 йилги Конституцияга биноан меҳнаткашлар депутатлари Советининг ижроия органи уни сайлаган меҳнаткашлар депутатлари Советига тўғридан-тўғри бўйсунадиган эди. Аммо, бу фақат Конституцияда ёзилган қоидагина бўлиб қолган. Чунки у пайтларда Советларнинг фаолиятига бошчилик этган ижроия қўмиталар бўлган. Бу аҳвол 1978 йилги Конституциядан кейин ҳам давом этди. Қорақалпоғистон Республикасининг тарихида биринчи марта халқ депутатлари Советининг ва унинг ижроия қўмитасининг фаолиятини ривожлантиришга қаратилган интилиш 1989 йили бошланди. Қорақалпоғистон АССР Жўқорғи Советининг 25 октябрь 1989 йили XI чақириқ II навбатдан ташқари сессиясида унинг Асосий Қонунига бир қанча ўзгартиришлар ва қўшимчалар киргизилди.

Ушбу ўзгартиришларга боғлиқ Қорақалпоғистон тарихида биринчи марта халқ депутатлари Советлари тегишли Советларнинг раисларини сайлайдиган бўлди. Конституциянинг 128-моддасига биноан халқ депутатлари маҳаллий Советларининг ижроия ва бошқарув органлари бўлиб, уларнинг сайлаб қўйиладиган ижроия қўмиталари ҳисобланди. Бу маҳаллий вакиллик органлари туман, шаҳар Советларининг даражасида (миқёсида) уларнинг раислари ва раис раҳбарлик қиладиган Советларнинг Президиумлари давлат қурилишида дастлабки пайдо бўлган янгилик эди. Шу билан бир қаторда, Конституцияга асосан Советларнинг ижроия қўмиталари ҳам ўз ишини давом эттирадиган бўлди. Натижада Қорақалпоғистон Мухтор Республикаси туманларида ва шаҳарларида қўш ҳокимият, Советларнинг ва Президиумнинг раиси ва ижроия қўмита раиси,

вужудга келди. Ушбу кўш ҳокимиятчилик Қорақалпоғистоннинг маҳаллий бошқарувига салбий таъсир кўрсата бошлади. Бу тўғрисида республикада биринчи марта Жўқорғи Советнинг XII чақириқ 2-сессиясида (19 июль 1990 йили) очик айтилди. Унда "халқ депутатлари Совети-нинг фаолиятини таъминлаш ҳақида"ги масала муҳокама этилиб, маъруза бўйича Жўқорғи Совет Раисининг биринчи ўринбосари баёнот қилди. У ўз сўзида "маҳаллий ижроия кўмиталари тарафидан Советларнинг иш фаолиятига катта тўсқинлик қилинмоқда, сабаби улар Советлар учун масалаларни ҳал қилишга ўрганиб қолган"²⁰ деб айтиб ўтган.

Ушбу маҳаллий Советларда ва ижроия кўмиталарида пайдо бўлган кўш ҳокимиятчиликни ва унинг иш натижаларига кўрсатаётган салбий таъсирини ҳисобга олиб Жўқорғи Советнинг 2-сессияси 20-июль 1990 йили аниқ бир хулосага келгандай бўлди.

Сессияда икки лавозимни Советнинг Раиси ва ижроия кўмитанинг раиси лавозимларини бириктириш таклиф этилди ва уни Бўзатов туманида бошлаш ҳамда синовдан ўтказишга (тажрибада синаб кўриш) қарор қилинди. Бўзатов туман Советининг (Кенгашининг) Раиси бир вақтнинг ўзида Кенгаш Президиумига ва ижроия кўмига раҳбарлик қиладиган бўлди. У туман халқ депутатлари Кенгаши олдида тўла маъсул ва унга ҳисоб беради деб белгиланган эди. 1990-1992 йилларда ҳам маҳаллий давлат ҳокимияти органлари тизимини ва ҳуқуқий статусини такомиллаштириш процесси давом этди. 1992 йили 9 январда Жўқорғи Советнинг XII-чақириқ 7-сессиясида 1978 йилги Қорақалпоғистон Конституциясининг 127-моддасига катта ўзгартириш киргизилди ва туман, шаҳар ижроия кўмиталари раиси лавозимлари асосан тугатилиб, уни ваколатлари туман ва шаҳар Кенгашлари Раисларига юклатилди. Кенгаш Раиси якка ҳокимият даражасига кўтарилди. Шундай қилиб, у бир вақтнинг ўзида Кенгашга ва ижроия кўмига раҳбарлик қиладиган бўлди. Бу тизим 11-апрель 1992 йилга қадар ҳукм сурди. Ушбу куни Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгашининг XII чақириқ 8-сессиясида Ўзбекистон Республикасининг "Маҳаллий ҳокимиятлар фаолиятини қайта ташкил этиш тўғрисида"ги қонунига мувофиқ Қорақалпоғистон Республикасида ҳам туманларда ва шаҳарларда ҳокимлик лавозимини ташкил қилиш ҳақидаги қонуни қабул қилинди.

²⁰ Советская Каракалпакия" газетаси 24-июль 1990 йил.

1993 йилги янги Конституция бўйича давлат органларининг, жумладан, маҳаллий вакиллик органларининг тавсифи ҳам ҳуқуқий давлатга мослаштирилиб, ҳокимиятнинг тақсимланиш принципи асосида уларнинг тизими, вазифалари ўртасидаги чегаралар янгича белгиланди.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари мустақил вакиллик ҳокимияти ва ижро ҳокимияти органларига бўлинди. Улар бири-бирига бўйсунуш асосида эмас, балки раҳбарлик, ўзаро ҳамкорлик асосида тузиладиган бўлди.

Натижада маҳаллий вакиллик органлари бўлиб, халқ депутатлари Кенгашлари эътироф этилди. Бу Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясида расман мустаҳкамланди. Конституциянинг XXI боби "Маҳаллий давлат ҳокимияти асослари" деб аталди ва Конституциянинг 92-моддасида маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик ва ижро ҳокимиятига бўлиниши белгиланди. Шундай қилиб, амалдаги Қорақалпоғистон Республикасининг Конституцияси, маҳаллий давлат органлари тизимида узоқ вақтлардан бери амалга оширилиб келинаётган ислохотларнинг якуни сифатида маҳаллий давлат органлари тизимидаги ўзгаришларни қонуний мустаҳкамлади. Конституциянинг 94-моддасида маҳаллий давлат органларининг фаолиятини ташкил қилиш, ваколат доираси, сайлаш тартиби қонун билан белгиланади, дейилган. Шунинг учун Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси 24 декабрь 1993 йили "Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида" қонун қабул қилди. Унга асосан Халқ депутатлари Кенгашлари туман ва шаҳарларда, (туманга бўйсунадиган шаҳарлардан ташқари) давлат ҳокимиятининг вакиллик органлари деб белгиланди ва натижада аввалги икки поғонали ҳокимият органлари тизими ўрнига бир поғонали ҳокимият органи тизими ўрнатилди. Кишлоқ, шаҳар, овул, туманга бўйсунувчи шаҳарларда давлат ҳокимиятининг вакиллик органлари тугатилди. Конституция ва қонунда²¹ маҳаллий вакиллик органларининг фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тизимидан ажратилиши катта аҳамиятга эга бўлди, яъни бу маҳаллий вакиллик органларининг давлат органлари сифатидаги мавқеини оширди, уларнинг масъулиятини кучайтирди.

Давлат ҳокимияти вакиллик органларини ташкил этиш тартиби.

²¹ Қаранг: Қорақалпоғистон Республикасининг "Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш оргавлари тўғрисида"ги 1993 йил 24 декабрда қабул қилинган қонуни.

Маҳаллий вакиллик органлари битта йўл билан, яъни сайлов орқали ташкил қилинади, сайлов натижасида уларда вакилликнинг ҳамма томонлари ўз ифодасини топади. Маҳаллий вакиллик органларининг самарали ишлаши, ўз фаолиятини тўла амалга ошира олиш-лиги, мавқеи кўп жиҳатдан уларга сайланган депутатлар таркибига боғлиқ. Депутатларнинг билими, дунёқараши, фикрлаши, мустақиллиги Кенгашлар иши мазмунини белгилаб беради. Бу масалаларни мақсадга мувофиқ ҳал қилишда сайлов қонунлари муҳим аҳамият касб этади. Янги Конституция қабул қилингач, сайлов қонунлари ҳам янгиланди. Уларда аввалги қонунлардаги демократик ҳолатлар сақлаб қолинди ва демократик ҳуқуқий давлатга хос хусусиятлар ўз ифодасини топди.

Булар ичида энг аввало сайловнинг кўппартиявийлик тизимда ўтказилиши, сайловни ташкил қилиш ишларидан давлат ҳокимияти органлари иложи борица четлаштирилиши, сайлов комиссия таркибига бирор-бир партиёга мансуб шахсларнинг киритилмаслик қоидаларининг ўрнатилишига алоҳида эътибор бериш керак?²² Маҳаллий вакиллик органларига сайлов, аввалги вакиллик органининг ваколати тугашига ками билан 3 ой қолганда Жўқорғи Кенгес томонидан тайинланади. Депутатлар бир мандатли округлардан сайланади. Халқ депутатлари туман ва шаҳар Кенгашларига сиёсий партиёлар ва фуқароларнинг йиғинлари (вакилларнинг йиғилишлари) номзод кўрсатиш ҳуқуқига эга.

Халқ депутатлари Кенгашларининг ички тартиби. Халқ депутатлари Кенгашлари ўз фаолиятига кўмаклашиб туришлари учун, ўз депутатларидан иборат, ўз ваколати муддатига доимий ишловчи комиссиялар тузади. Янги чақириқ 1-сессияда халқ депутатлари Кенгашлари дастлаб мандат комиссиясини тузади. Қанча ва қандай доимий комиссиялар бўлишлигини ишнинг ҳажми, ҳудудий хусусиятлар ҳисобга олиниб, Кенгашнинг ўзи белгилайди. Доимий комиссиялар раис, раис ўринбосари, котиб ва аъзолардан иборат бўлади. Аъзоларнинг сонини ҳам Кенгаш ўзи белгилайди. Бу доимий комиссиялар депутатларни бирлаштирувчи орган бўлиб, у халқ депутатлари Кенгашининг ёрдамчи органи ҳисобланади.

Доимий комиссиялар сессияларда кўриладиган масалаларни дастлаб кўриб чиқиб, хулоса тайёрлаш, сессияга кўриладиган масалаларни тақдим қилиш, Кенгаш ва юқори давлат органлари ҳужжатларининг мазкур ҳудудда бажарилишини назорат қилиш каби вазифа-

²² Қаранг: Халқ депутатлари туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида"ги қонуни, 1994 йил, 17-июнь.

ларни бажарувчи орган сифатида тузилади. Халқ депутатлари Кенгашлари доимий комиссияларининг фаолияти қонун ва низомлар билан белгиланади. Халқ депутатлари Кенгашлари зарур пайтларда хоҳлаган масалалар юзасидан вақтли комиссиялар ҳам тузишлари мумкин.

Халқ депутатлари Кенгашларининг иш тартиби. Халқ депутатлари Кенгашлари ўз фаолиятини маълум муддатларда ва маълум тартибда чақирилиб, ўтказиладиган сессияларида амалга оширади. Туман, шаҳар халқ депутатлари Кенгашларининг иш тартиби тегишли халқ депутатлари Кенгашининг Регламенти билан белгиланади²³. Халқ депутатлари Кенгаши сессиялари бир йилда камида икки марта чақиралади. Сессия заруратига кўра ҳоким томонидан, шунингдек, тегишли Кенгаш депутатларининг учдан икки қисмининг ташаббуси билан чақирилиши мумкин.

Халқ депутатлари Кенгашининг ваколатлари. Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясининг 93-моддасида маҳаллий ҳокимият органлари ваколатларининг асослари берилган ва бу маҳаллий ҳокимият органларининг ваколатларининг конституциявий асоси ҳисобланади.

Бу модда учун Республикамиз Президентининг "Республика ҳокимияти билан маҳаллий ҳокимиятнинг ваколатлари ва вазифаларини аниқ белгилаб қўйиш лозим бўлади"²⁴, -деб таъкидлаган сўзи ҳам асос бўлади.

Бу моддада маҳаллий вакиллик ҳокимияти ва ижро ҳокимияти органларининг вазифалари ажратилиб кўрсатилмаган, шунинг учун у вакиллик ҳокимиятига ҳам, ижро ҳокимиятига ҳам тааллуқлидир. Бу ваколатларга қуйидагилар киради:

- қонунийлик, ҳуқуқий-тартиботни ва фуқароларнинг хавфсизлигини таъминлаш;
- ҳудудларни иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожлантириш;
- маҳаллий бюджетни шакллантириш ва уни ижро этиш, маҳаллий солиқларни, йиғимларни белгилаш, бюджетдан ташқари жамғармаларни ҳосил қилиш;
- маҳаллий коммунал хўжаликка раҳбарлик қилиш;
- атроф муҳитни муҳофаза қилиш;
- фуқаролик ҳолати актларини қайд этишни таъминлаш;

²³ Қаранг: Қорақалпоғистон Республикасининг "Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида"ги қонуни. йил, (17 модда).

²⁴ Каримов И.А. "Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли" Т. "Ўзбекистон", 1992 йил 7-16 бет.

- норматив ҳужжатларни қабул қилиш, Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясига ва қонунларига зид келмайдиган бошқа ваколатларни амалга ошириш²⁵.

Қонунийлик, ҳуқуқий тартибот ва фуқароларнинг ҳавфсизлигини таъминлаш бир-бири билан чамбарчас боғлиқ масалалардир.

Қонунийликсиз ҳуқуқий тартибот бўлмаганидек (ёки аксинча), қонунийлик ҳамда ҳуқуқий-тартиботнинг бузилиши фуқароларнинг ҳавфсизлигининг бузилишига сабаб бўлади (ёки аксинча). Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Конституциясига берилган шарҳларда атрофлича изоҳ берилган. Маҳаллий ҳокимият органлари тегишли ҳудудда қонунийликни, ҳуқуқий-тартиботни ва фуқароларнинг ҳавфсизлигини таъминлашда турли органларни шу мақсад сари йўналтирувчи, уларнинг фаолиятини мувофиқлаштирувчи ролни ўйнайди.

Маҳаллий ҳокимият органлари ўз ҳудудини иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожлантиришга раҳбарлик қилади. Ҳудудни ривожлантиришнинг истиқболга мўлжалланган дастурларини, туман, шаҳарнинг бош режаси ва уни қуриш қоидаларини белгилайди. Маҳаллий ҳокимият органларининг маҳаллий бюджетни шакллантириш ва уни ижро этиш, маҳаллий солиқлар, йиғимларни белгилаш, бюджетдан ташқари жамғармаларни ҳосил қилиш вазифаси, ҳудуднинг иқтисодий ривожланишида, фуқароларнинг турмуш шароитини яхшилашда, давлат органларини сақлаб туришда зарур моддий базанинг салмоқли қисмини вужудга келтиришга қаратилган. Халқ депутатлари Кенгашлари ўз ваколати доирасида маҳаллий бюджетни, унинг ижроси ҳақидаги ҳисоботни тасдиқлайди. Шунингдек маҳаллий солиқлар, йиғимлар миқдорини белгилайди.

Ўз ҳудудида коммунал хўжалик тармоқлари фаолиятини мувофиқлаштиради ва уларга раҳбарлик қилади.

Атроф-муҳитни, табиатни муҳофаза қилиш борасида тегишли ҳуқуқий нормаларни бузган юридик ва жисмоний шахсларга нисбатан чоралар кўради. Масалан, атроф муҳитга зарар етказаётган маҳаллий аҳамиятга эга объектлар фаолиятини вақтинча ёки бутунлай тўхтатиш ва қайта ихтисослаштириш тўғрисида қарорлар қабул қилиши мумкин.

Маҳаллий вакиллик органлари, фуқаролик ҳолати актларини қайд қилувчи органларнинг фаолиятига ҳам раҳбарлик қилади. Бу раҳбарлик уларнинг фуқаролик ҳолати актларини қайд қилувчи органларни тузиш масаласини ҳал қилишда, шу органларнинг раҳбар-

²⁵ Қаранг: Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси. Н. “ Қорақалпоғистон ”. 1998 йил. 48-бет.

ларини лавозимга тайинлаш ва лавозимидан озод қилиш масаласида иштирок этишида ҳамда шу органларнинг фаолияти устидан назорат қилишда кўринади. Халқ депутатлари Кенгаши ўз фаолияти давомида, ўзининг ваколатлари доирасида коллегиял асосда норматив ҳужжатлар қабул қилади. Улар қабул қилган норматив ҳужжатлар ўз ҳудудида бажарилиши мажбурийдир. Маҳаллий ҳокимият органлари Конституция ва қонунларга зид келмайдиган бошқа ваколатларни ҳам амалга оширишлари мумкин. Маҳаллий ҳокимият органлари ўзларининг бутун фаолиятини давлат ҳамда фуқароларнинг манфаатини кўзлаб олиб боради, натижада давлат манфаати билан фуқароларнинг манфаати ўртасида муштараклик вужудга келади. Шунингдек Қорақалпоғистон Республикасининг маҳаллий Кенгашлар ваколатларини белгилайдиган 1993 йил 24 декабрда қабул қилинган қонунида вакиллик ва ижро ҳокимияти органларининг ваколатлари алоҳида берилган. Қонуннинг 23-моддасига биноан халқ депутатлари туман ва шаҳар Кенгашлари ҳокимининг тақдимига биноан ўз ҳудуди бюджети ва унинг ижроси ҳақидаги ҳисоботни, ҳудудни ривожлантириш режасини, туман ва шаҳарнинг бош лойиҳаси ва уни қуриш тартибини тасдиқлайди;

- амалдаги қонунларга мувофиқ маҳаллий солиқ, йиғим ва божлар миқдорини белгилайди, маҳаллий бюджетга тушадиган маҳаллий солиқ, йиғим ва тўловлар бўйича имтиёзлар белгилайди;

- ҳоким ва унинг ўринбосарлари лавозимини тасдиқлайди, лавозимдан озод этиш ишларини амалга оширади, уларнинг фаолиятига доир ҳисоботларни эшитади;

- қонунда назарда тутилган ҳолларда ҳокимлар қарорларини тасдиқлайди;

- халқ депутатлари Кенгашларининг иш тартиблари, доимий комиссиялар тўғрисидаги низомларни тасдиқлайди ва зарур бўлса, уларга ўзгартиришлар киритади;

- Кенгашнинг доимий ва муваққат комиссиялари ҳамда бошқа органларини тузади, сайлайди ва тугатади, уларнинг таркибини ўзгартиради, фаолияти ҳақида ҳисоботларни тинглайди;

- депутатларнинг ваколатларини тасдиқлайди, ваколатини муддатидан аввал тўхтатади ёки уларни жавобгарликка тортиш, ишдан бўшатишга розилик беради;

- ижроия ҳокимияти бўлимлари, бошқармалари, бошқа ташкилий бўлинмалар ҳисоботини эшитади;

- халқ депутатлари сўровларини кўриб чиқади ва улар юзасидан қарорлар қабул қилади;

- ҳокимнинг Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси қонунларига зид қарорларини бекор қилади;

- ҳокимнинг тақдимига биноан ҳокимлик тузилишини, унинг штатларини ва ходимларнинг иш ҳақи фондини тасдиқлайди.

Халқ депутатлари Кенгашларининг ваколатларини икки турга бўлиш мумкин. Биринчиси, халқ депутатлари Кенгашларининг мутлақ ваколатлари бўлиб, улар фақат Кенгашлар томонидангина ҳал қилинади. Масалан, бюджетни, унинг ижроси ҳақидаги ҳисоботни тасдиқлаш, ёрдамчи органларни тузиш, депутатлар ваколатларини тасдиқлаш, муддатидан аввал тугатиш, ҳокимни лавозимга тасдиқлаш ва бошқалар. Иккинчи турга бошқа ваколатлари киради, яъни уларни сессиялар оралиғидаги вақтда ҳокимлар бажара олади, лекин у масала сессияда албатта тасдиқланиши керак. Масалан, ҳокимлик тузилиш бўлинмалари (тармоқ бошқарув органлари) бошлиқларини лавозимга тайинлаш ва лавозимдан озод қилишни сессиялар оралиғидаги вақтда ҳоким амалга ошириши мумкин. Лекин ҳокимнинг қарори албатта сессияда тасдиқланиши керак.

§ 3. Қорақалпоғистон Республикасида ижро ҳокимиятининг шаклланиши

А) Қорақалпоғистон Республикаси - ҳукуматининг шаклланиши

Қорақалпоғистон суверенитетга эришгандан сўнг мамлакатда ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ривожланишнинг асосий йўналишларини белгилаб берадиган, фуқаролар манфаатларини ҳимоя қилувчи олий даражадаги ижроия ҳокимияти бунёд этилди.

Демократик ҳуқуқий давлатнинг ажралмас шарти бўлган ҳокимиятнинг тақсимланиш принципи асосида мустақил ижро ҳокимиятини амалга оширувчи органлар вужудга келди. Улар ҳокимиятнинг алоҳида турини амалга оширади. Қорақалпоғистон Республикасининг ҳукумати – Вазирлар Кенгашидир²⁶. Вазирлар Кенгаши олий ижро органи бўлиб, у қонунларни ижро этади ва давлат бошқарув функциясини бажаради. Вазирлар Кенгаши Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси томонидан тузилади.

Янги Конституцияда ижро ҳокимияти органларининг мустақиллигига, уларнинг мавқеини кўтаришга алоҳида эътибор берилади. Чунки, «Кучли ижроия ҳокимияти бўлмаса, ҳатто энг демократик йўл билан қабул қилинган қарорлар ҳам бажарилмаслигиги мумкин»²⁷.

Ижро ҳокимияти кучсиз бўлса, унинг фаолиятига бошқа органлар асоссиз аралашаверса, унда қонунлар қоғозда қолиб кетаверади, чунки кучсиз орган ўз вазифасини бажара олмайди.

Республикамызда ижро органлари тизимини такомиллаштириш, уларнинг мавқеини кучайтириш чораларини қуришда давлатчилигимиз тарихига, миллий анъаналарга алоҳида эътибор берилди. 1993 йилги Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси республиканинг ҳозирги ижро ҳокимияти органлари тизимини мустаҳкамлади. Унга асосан ижро ҳокимияти органларининг бир неча тури мавжуд бўлиб, улар шартли равишда алоҳида гуруҳларга бўлинган: олий (марказий) ва маҳаллий (қуйи) ижро ҳокимияти органлари. Республика миқёсида ижро ҳокимияти олий органи Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгашидир. Маҳаллий ижро ҳокимияти органлари ҳудудий бўлинмаларидаги ҳокимлар ҳисобланади.

Умумий ваколатли ва махсус (тармоқлар, соҳалар бўйича) ваколатли ижро органларига Вазирлар Кенгаши, ҳокимлар киради. Мах-

²⁶ Қаранг: Қорақалпоғистон Республикасининг Конституцияси Н., «Қорақалпоғистон» 1998 йил, 43 бет.

²⁷ Каримов И.А. «Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли» Т. «Ўзбекистон», 1992 йил, 16-бет.

сус ваколатлиларига вазирликлар, кўмиталар, концерн, ассоциациялар, маҳаллий ижро ҳокимияти бўлим ва бошқармалари киради.

Коллегиаллик асосида ва яккабошчилик асосида иш юритувчи органлар. Биринчисига Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, иккинчисига эса ҳокимлар, вазирлар, кўмиталар, концерн, ассоциациялар, маҳаллий ижро ҳокимияти бўлим ва бошқармалари киради.

Тайинланадиган органлар. Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши Раиси, ҳокимлар, вазирлар, кўмиталар, концерн, ассоциациялар, маҳаллий ижро ҳокимияти бўлим ва бошқармалари бошлиқлари.

Ушбу юқорида қайд этилган органлар йиғиндиси ижро ҳокимияти органлари тизимини ташкил этади ва бу тизим ҳокимлардан ташқари Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши Раиси томонидан идора қилинади. Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ҳуқуқий ҳолатининг асослари Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 70-моддасида, Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясида XX-боб 86-91-моддаларида мустаҳкамланган. Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши Республиканинг Жўқорғи Кенгеси олдида масъулдир ва унга ҳисобот бериб туради.

Ўзбекистон билан Қорақалпоғистон Республикалари ўртасида ўзаро мунособатларни ташкилий жиҳатдан мустаҳкамлаш учун, Ўзбекистон ССР Министрлар Совети ҳузуридаги Қорақалпоғистон АССР Министрлар Советининг Доимий Ваколатхонаси ташкил этилиб, унумли ишлар бажариб келган эди.

Кейинроқ, Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритгач, ўзида демократик принципларни мужассамлаштирган янги Низом ишлаб чиқиш зарурати туғилди ва ушбу тариқа Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши 1999 йил 15 январдаги №18/1 қарорига биноан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгашининг Доимий Ваколатхонаси тўғрисида Низом қабул қилди. Бу Низомга мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгашининг Доимий Ваколатхонаси Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгашининг Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси билан, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат кўмиталари, идоралари ва бошқа ташкилотлари билан хўжалик ҳамда маданий бўйича кундалик алоқаларини амалга оширувчи ташкилот ҳисобланади.

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси йўналтириб туради. 1993 йил 6 майдаги «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида»ги қонун билан белгиланганидек Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши Раиси-ҳукумат бошлиғи Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси таркибига ўз лавозими бўйича киради. Вазирлар Кенгаши Раиси Республика Жўқорғи Кенгеси Раисининг Ўзбекистон Республикаси Президенти розилиғи билан қилинган таклифига биноан Жўқорғи Кенгес томонидан лавозимга тайинланади ва лавозимдан бўшатилади.²⁸

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ваколатлари, унинг иш тартиби, Қорақалпоғистон Республикасининг бошқа давлат органлари билан Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгашининг мунособатлари Қорақалпоғистон Республикаси қонунлари билан тартибга солинади.²⁹

«Вазирлар кенгаши тўғрисида»ги қонуннинг 5-моддасига асосан Вазирлар Кенгаши таркибига: Вазирлар Кенгаши Раиси, унинг ўринбосарлари, Қорақалпоғистон Республикаси вазирлари, давлат қўмиталарининг раислари, давлат ва хўжалик бошқаруви ҳамда бошқа органларнинг раҳбарлари киради.

Вазирлар Кенгаши Раисининг ўринбосари, Вазирлар Кенгаши аъзолари Вазирлар Кенгаши Раисининг таклифига биноан Жўқорғи Кенгес Раиси томонидан кейинчалик Жўқорғи Кенгеснинг тасдиқлаши билан лавозимга тайинланади ва лавозимдан озод этилади. Қорақалпоғистон Республикаси Конституциянинг 87-моддасига асосан Вазирлар Кенгашини тузиш, тайинлаш ва тасдиқлаш йўли билан амалга оширилади, яъни Жўқорғи Кенгес Раиси Вазирлар Кенгаши Раисининг ўринбосарини, вазирларни, қўмита раисларини ва бошқаларни президиум қарори билан лавозимга тайинлайди. Сўнг улар Жўқорғи Кенгесда тасдиқланади. Вазирлар Кенгаши – Қорақалпоғистон Республикасининг ҳукумати – иқтисодий, ижтимоий ва маънавий соҳаларнинг самарали фаолият кўрсатишига, Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг бошқа қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, қарорлари ва фармойишлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси

²⁸ Қаранг: Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси Н., «Қарақалпигистон» 1998 йил (88модда), 44-45 б.; Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши тўғрисидаги қонун. 1998 йил 29 январь (5модда) 2 б.

²⁹ Қаранг: Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси Н., «Қарақалпигистон» 1998 йил (91модда), 47 бет

қарорлари ва фармойишлари, Қорақалпоғистон Республикаси қонунлари ва Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси Раиси фармонлари, қарорлари ва фармойишлари ижро этилишга раҳбарликни таъминловчи Қорақалпоғистон Республикасининг ижро этувчи ҳокимият органидир. Вазирлар Кенгаши давлат бошқарувчи органлари тизимига ва ўзи ташкил этадиган ҳўжалик бошқаруви тизимларига бошчилик қилади, уларнинг ҳамжиҳатлик билан ишлашини таъминлайди. Вазирлар Кенгаши Республикада яшовчи барча миллатлар манфаатларини ҳисобга олиш учун ўз фаолиятини ошқоралик инсонпарварлик ва қонунийлик асосида олиб бормоқда.

Қорақалпоғистон Республикасида вазирликлар ижроия ҳокимиятининг марказий органлари ҳисобланиб, улар ҳалқ ҳўжалиги тармоқлари ва ижтимоий маданий соҳаларни бошқариб борадилар.

Алоҳида вазирлик эса марказий бошқарувнинг тармоқ бўйича ижроия ҳокимияти органи ҳисобланиб, ушбу соҳага оид қонунлар ижроси бўйича уларга асосланиб иш юритадилар. Уларнинг давлат ҳокимияти ваколати берилган ўз вазифалари бор, ўз қуйи ва тобе органлари, тармоқни ривожлантириш турли жабҳаларига маъсул бўлган идоралари бўлади.

Вазирлик – бу – бошқарувнинг соҳавий шаклидир. Улар жабҳани бошқариш тармоғида асосий бўғинни ташкил этади. Шу сабабли вазирлик тушунчаси маълум тоифадаги соҳа билан чамбарчас боғлиқдир. Масалан, Қорақалпоғистон Республикасининг Ижтимоий таъминот ва меҳнат вазирлиги тўғрисидаги низомнинг 1-моддасида: «Ижтимоий таъминот вазирлиги Қорақалпоғистон Республикасида нафақахўрлар, ногиронлар ва кам таъминланган болалари бор оилаларни ижтимоий ҳимоялашда ягона давлат сиёсатини таъминлаш бўйича давлат бошқаруви органи ҳисобланади, Республикада уларга нафақа ва ижтимоий хизмат кўрсатишни ташкил этади дейилган.

Таъкидлаш жоизки, Қорақалпоғистон Республикаси ўз давлат мустақиллигига эришгандан сўнг бошқарувнинг марказий ижроия маҳкамалари фаолиятида сезиларли ўзгаришлар рўй берди. Республикада юз берган ва бераётган туб иқтисодий ўзгаришлар соҳавий бошқарувни ислоҳ қилишда ўз аксини топа борди.

Масалан, Савдо вазирлиги Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг Раёсатининг 1992 йил 28 май фармони билан Қорақалпоғистон давлат акциадорлик ассоциацияси – «Қорақалпоқсавдо»га, маиший хизмат кўрсатиш вазирлиги – Қорақалпоғистон Республикаси маиший хизмат кўрсатиш корхона ва ташкилотлари

уюшмаси («Қорақалпоқбытсоюз»)га айлантирилди. Республика Жўқорғи Кенгеси Президиумининг 1992 йил 25 сентябрдаги Фармони билан маҳаллий саноат вазирлиги тўхтатилиб, ўрнига аввал «маҳаллий саноат» давлат ишлаб чиқариш – савдо концерни, сўнгроқ эса шу номдаги акциадорлик компаниясига айлантирилди.

Соҳаларни бошқариш тизимида юз берган жиддий ўзгаришларга мисол қилиб, меҳнат ва ижтимоий масалалар бўйича давлат қўмитасини 1991 йил номида меҳнат вазирлигига айлантирилишини, 1996 йил декабрида қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ташкил этилишини, 1992 йил июлида янги Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлиги, 1997 йил май ойида Иқтисодиёт ва статистика вазирлиги ташкил этилганлигини келтириб ўтиш жоиздир. Сўнгга 2003 йилдан улар иқтисодиёт вазирлиги ва статистика давлат қўмитаси бўлиб қайта ўзгартилди.

Хуллас, Қорақалпоғистон вазирликлари тизимида жиддий ўзгаришлар рўй бериб, бугунги кунда:

- иқтисодиёт вазирлиги;
- коммунал хизмат агентлиги;
- соғлиқни сақлаш;
- ижтимоий таъминот;
- маданият ва спорт ишлари бўйича;
- меҳнат;
- Адлия;
- ички ишлар;
- ташқи иқтисодий алоқалар агентлиги мавжуддир;

Улар ўз фаолиятларини юрита бориб, кўплаб бошқа давлат органлари ва идоралари билан ўзаро мунособатда бўлдилар. Масалан, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгес давлат ҳокимиятининг олий қонун чиқарувчи органи сифатида республикага тегишли барча масалаларни ҳал этишга ваколатли бўлиб, вазирликлар билан қонун чиқариш функциясини амалга оширишда соҳавий жипс алоқада бўлади. У республика манфаатига оид давлат, иқтисодиёт, ижтимоий, маданий ва бошқа ҳар қандай масалани муҳокама қилиш ва ҳал қилишда вазирликни жалб қила олади. Жўқорғи Кенгес томонидан қабул қилинган Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясида ҳам вазирликлар ижроия ҳокимият институти фаолиятини амалга оширишдаги ваколатлари аниқ акс эттирилган.

Вазирликларнинг ҳуқуқий жиҳатдан ишлаши, фаолият кўрсатиш субъекти сифатида жамият ҳаётининг турли жабҳаларини йўналти-

ришда қабул қилинган қонун ҳужжатларига таянишини ҳам таъкидлаб ўтиш жоиздир.

Республика Жўқорғи Кенгес Раёсатига республика вазирликларини ташкил этиш, ўзгартириш ва тугатиш ваколатлари берилган. Раёсатнинг бундай қарорлари кейинчалик Жўқорғи Кенгес сессияси тасдиғига киритилади (Қорақалпоғистон Республикаси Конституция-сининг 85-моддаси 7-банди) Жўқорғи Кенгес қўмиталари билан ва-зирликлар ўртасида мустаҳкам ҳамкорлик мавжуд. Қўмиталар Жўқорғи Кенгес сессияларига масалалар киритар экан, соҳавий вазирликнинг фаолиятининг чуқур таҳлил қилади, камчилик ва нуқсонларини аниқлайди, ижобий тажрибаларни умумлаштиради, аниқ таклиф ва тавсиялар беради.

Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси ва «Халқ депутатлари статуси ҳақида»ги қонуннинг 12-моддасига кўра, Жўқорғи Кенгес депутати республика вазирликларига сўровлари билан мурожат қилишга ҳақли. Вазирликлар ўз навбатида депутатнинг сўровига белгиланган тартиб ва муддатга жавоб беришга мажбурдир. Бу ҳолат мамлакат ижтимоий, иқтисодий ҳаётида муҳим масалалар ечимига, тараққиёт ва адолат йўлига, қуйи тармоқлардаги нуқсонларни барта-раф этишга хизмат қилади, қўл келади;

Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси ва “Вазирлар Кенгаши ҳақида”ги қонунга кўра вазирликлар Вазирлар Кенгашига бўйсунди ва ўз соҳалари бўйича фаолиятлари йўналтирилиб, мувофиқлаштириб турилади. У юқори турувчи марказий орган сифатида вазирликлар фаолиятига раҳбарлик қилади, вазирликларни шаклантиради, ҳуқуқий мақомини (статусни) аниқлайди.

Ҳукумат чиқарган ҳуқуқий ҳужжатлар ижроси, раҳбарий актлар сифатида вазирликлар учун мажбурийдир. Айни пайтда вазирликлар қабул қилган норматив ҳужжатлар Вазирлар Кенгаши томонидан бекор қилиниши мумкин. (қонуннинг 12-моддаси)

Вазирлар Кенгаши вазирликлар фаолиятини мувофиқлаштириб ва йўналтириб боради, вазирлик ҳақидаги низомларни тасдиқлайди, вазирлик ходимлари жадвали ва маблағ билан таъминланишини белгилаб беради, вазирларнинг ўринбосарларини лавозимига тайинлайди ва озод этади ҳамда вазирликга ҳайъатлар аъзоларини тасдиқдан ўтказди, вазирликларни ташкил этиш ёки тарқатиб юбориш (тугатиш) борасида Жўқорғи Кенгес ва унинг Раёсатига таклиф киритади.

Хўш, Қорақалпоғистон вазирликлари билан Ўзбекистон вазирликлари муносабатлари қандай?

Бу ерда ҳал қилувчи ҳолат – Ўзбекистон Республикасининг соҳавий вазирлиги Қорақалпоғистоннинг шу номдаги вазирлиги фаолиятини мувофиқлаштириш ҳарактерлидир. Ўзбекистон вазирликлари нисбатан кенгроқ раҳбарлик ваколатларига эга. Бунда ижобий тараф шундаки, Қорақалпоғистон вазирлиги янги ташкилотлар ташкил этишда, шу номдаги Ўзбекистон вазирлиги билан келишади, бу билан янги тизимда нафақат Қорақалпоғистон вазирлиги балким Ўзбекистон Республикаси вазирлиги таркибига кирганлиги таъқиқланади ва Ўзбекистон Республикасида яхлит соҳа – тизим амалда бўлиши қайд этилади.

Қорақалпоғистон вазирликларининг бошқарув фаолиятида уларнинг туман, шаҳар ҳокимлари билан алоқалари муҳим ўрин тутди. Улар ҳамкорликда жойлардаги ишлаб чиқариш комплексларига раҳбарлик қилади. Корхона, муассаса, ташкилотларнинг қонунларга асосан фаолият кўрсатишини назорат қилади, бошқа соҳа ва тармоқлар билан боғлиқ масаларини ҳал қилади. Масалан, ердан фойдаланиш, табиатни муҳофаза қилиш, капитал қурилиш, меҳнат ресурсларидан фойдаланиш, ижтимоий – маданий, маиший ва бошқа хизмат кўрсатиш соҳаларини қамраб олиши мумкин.

Вазирлик билан маҳаллий ҳокимият амалга ошириладиган ижроия – бошқарув фаолиятида вазирлик республика миқёсида ўз соҳаси бўйича барча ишларга раҳбарлик қилади, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари эса тегишли ҳудудда давлат, хўжалик ҳамда ижтимоий – маданий қурилишини бошқаради.

Вазирлар Кенгаши ваколатлари. Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси 1993 йил 6 августда Конституцияга асосан Вазирлар Кенгашининг фаолиятини ташкил этиш тартиби ва ваколатлари доирасини аниқловчи «Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши тўғрисида»ги қонунни қабул қилди. Сўнг 1998 йил 29 январда янги таҳрирдаги қонунни қабул қилди. Ушбу қонун талабларга биноан Вазирлиқ Кенгаши: иқтисодий, ижтимоий-маданий жараёнларни бошқаради; мулкчиликнинг барча шакллари уйғунлаштириш ва уларнинг тенглиги, бозор иқтисодиётининг ҳуқуқий қурилишини руёбга чиқариш асосида эркин тадбиркорлик учун шарт-шароитлар яратади, хўжалик юритишнинг янги шакллари барпо этишга ва мустаҳкамлашга кўмаклашади; Республикада пул ва кредит тизимини мустаҳкамлаш чора-тадбирларини кўради, Республика

бюджетини, шунингдек Республика иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш истиқболларини ва энг муҳим дастурларини ишлаб чиқаришини ва уларнинг ижросини ташкил этади, бошқарув идоралари тизимини такомиллаштиради, ҳар хил вазирликлар, давлат кўмиталари, идоралари ва хўжалик тузилмаларини ташкил қилиш ва тугатиш тўғрисида Республика Жўқорғи Кенгесига таклифлар беради; фан ва техникани ривожлантириш чора-тадбирларини, шунингдек табиий бойликларини муҳофаза қилиш, улардан самарали фойдаланиш бўйича дастурларни амалга оширади; фуқароларни ижтимоий ва ҳуқуқий ҳимоя қилиш, уларнинг меҳнат қилиш ҳуқуқларини таъминлаш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ижтимоий таъминот тизимини такомиллаштириш; соғлиқни сақлаш, халқ таълиминини ривожлантиришнинг ва такомиллаштиришнинг асосий йўналишларини белгилайди, маданиятни ривожлантиришга ёрдамлашади; Республика давлат хавфсизлигини таъминлаш, Ўзбекистон Республикасининг давлат чегараларини кўриқлаш, давлат манфаатини кўриқлаш, жамоат тартибини сақлаш тадбирларини амалга оширишга кўмаклашиш, Республика ва халқаро аҳамиятга эга бўлган йирик экологик дастурларни амалга ошириш борасидаги ишларни мувофиқлаштиради, табиий офатларнинг оқибатларни бартараф этиш бўйича чора-тадбирлар кўради, Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси қонунларига мувофиқ ҳукуматлараро шартномалар ва битимлар тузади, уларни бажариш чора тадбирларини кўради. Юқоридагилардан ташқари Вазирлар Кенгаши фуқароларни ижтимоий ва ҳуқуқий ҳимоя қилиш борасида ҳам бир қатор ваколатларга эга.

Вазирлар Кенгаши вазирларнинг ўринбосарларини, давлат кўмиталари раисларнинг ўринбосарларини, бош бошқармалари ҳамда давлат бошқаруви бошқа идоралари раҳбарлари ва уларнинг ўринбосарларини лавозимига тайинлайди, лавозимидан озод этади. Хўжалик бошқаруви тузилмалари раҳбарларини ва вазирликлар, давлат кўмиталари, идоралар хайъатлари аъзоларини тасдиқлайди. Шунингдек, вазирликлар, давлат кўмиталари, идоралар ҳамда давлат ва хўжалик бошқарувининг бошқа тузилмалари ҳақидаги низомларни тасдиқлайди. Юқорида номи тилга олинган давлат ва хўжалик бошқаруви тузилмаларининг фаолияти устидан назоратни амалга оширади, агарда улар қабул қилган актлар амалдаги қонунларга зид бўлган ҳолларда, уларни бекор қилиш ҳуқуқига эга.³⁰

³⁰ Қаранг: Қорақалпоғистон Республикаси «Вазирлар Кенгаши тўғрисида»ги қонун, 1998 йил (12 модда) 76.

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ўз фаолиятида ҳудудларни иқтисодий ва ижтимоий – маданий ривожлантиришини таъминлаш билан боғлиқ масалалар билан ҳам шуғулланади. Шу мақсадда у маҳаллий ижро этувчи ҳокимият тизимларининг фаолиятини мувофиқлаштиришини амалга оширади. Ҳудудларни иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришнинг асосий кўрсаткичларини тасдиқлайди, жойлардаги ижро этувчи ҳокимият мажмуининг сонини ва намунавий тузилмасини белгилайди.

Туман ва шаҳар ҳокимларининг амалдаги қонунларга зид бўлган қарорлари ва фармойишларини тўхтатиб қўйиш ва уларни бекор қилиш тўғрисида Жўқорғи Кенгес таклифлар бериш ҳуқуқига эга. Вазирлар Кенгашининг тузилиши тегишли бўлимлардан иборат. Ҳар бир бўлим таркиби, унинг ваколатлари Вазирлар Кенгаши томонидан тасдиқланган Низомда белгиланади.

Вазирлар Кенгаши иш тартиби. Вазирлар Кенгаши ўз ишини мажлисда ташкил қилади. Мажлисларни тайёрлаш ва ўтказиш тартиби Қорақалпоғистон Республикасининг Вазирлар Кенгаши иш тартиби билан белгиланган.³¹ Вазирлар Кенгаши Раиси Вазирлар Кенгашининг ишини ташкил этади, ўринбосарлар ўртасида вазифаларни тақсимлайди ва кейинчалик уни Вазирлар Кенгаши Раёсатида тасдиқланади.

Халқаро муносабатларда Қорақалпоғистон Республикаси ҳукуматининг вакили бўлиб ҳисобланади, ҳукуматлараро шартномалар ва битимларни имзолайди. Вазирлар Кенгаши ва унинг раёсати мажлисларида қараб чиқилишни талаб қилмайдиган давлат ва хўжалик бошқарувининг бошқа барча масалалари бўйича қарорлар қабул қилади.

Вазирлар Кенгаши Раиси бўлмаган ҳолларда унинг вазифаларини унинг топшириғига биноан ўринбосарларидан бири бажаради. Вазирлар Кенгаши ўринбосарлари вазифалар тақсимотига мувофиқ ўзлари раҳбарлик қиладиган, туркум тармоқлари фаолияти учун жавоб берадилар. Тегишли вазирликлар, давлат қўмиталарининг фаолиятини мувофиқлаштиради, уларнинг фаолияти юзасидан назоратни амалга оширади, уларга топшириқлар беради, Вазирлар Кенгашига киритилган таклифларни, қарорлар ва фармойишларнинг лойиҳаларини қараб чиқади. Вазирлар кенгаши аъзолари ўзларига топширилган соҳа фаолияти учун жавоб беради.³² Вазирлар Кенгашининг доимий тузилмаси сифатида Вазирлар Кенгаши Раёсати фаолият кўрсатади.

³¹ Қаранг: Қорақалпоғистон Республикаси «Вазирлар Кенгаши тўғрисида»ги Қонуни, 1998 йил 14 модда 76.

³² Қаранг: Қорақалпоғистон Республикаси «Вазирлар Кенгаши тўғрисида»ги Қонуни, 1998 йил, 17 модда, 96.

Вазирлар Кенгаши Раиси қарорига биноан Раёсат таркибига Қорақалпоғистон Республикаси ҳукуматининг бошқа аъзолари ҳам киритилиши мумкин. Вазирлар Кенгаши Раёсатининг ҳужжатлари: қарорлар, фармойишлар, баён қарорлар шаклида чиқарилади.

Алоҳида топшириқларни бажариш учун Вазирлар Кенгаши муваққат комиссиялар ва бошқа ишчи гуруҳларни тузиши ҳам мумкин.

Вазирлар Кенгаши Қорақалпоғистон Республикасининг бутун ҳудудида барча тузилмалар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қарорлар ва фармойишлар чиқаради. Вазирлар Кенгашининг маромий тусдаги ёки жуда муҳим аҳамиятга эга бўлган ҳужжатлари Вазирлар Кенгаши қарорлари шаклида чиқарилади. Шошилинич ва бошқа жорий масалалар бўйича ҳужжатлар Вазирлар Кенгашининг фармойишлари шаклида чиқарилади.

Вазирлар Кенгашининг қарорлари Вазирлар Кенгаши Раиси томонидан имзоланади. Вазирлар Кенгаши фармойишлари Вазирлар Кенгаши Раиси, у бўлмаган ҳолларда унинг топшириғига биноан ўринбосарлардан бири томонидан имзоланади. Вазирлар Кенгаши қарорлари ва фармойишлари, агар уларда бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, имзоланган кундан бошлаб кучга киради.

Вазирлар Кенгаши ўзи қабул қилган қарорларнинг бажарилиши устидан бевосита ёки вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар ва хўжалик бошқаруви тузилмалари орқали назоратни амалга оширади. Вазирлар Кенгаши ва унинг Раёсати мажлисларини ҳамда тегишли қарорлар лойиҳаларини тайёрлаш, Вазирлар Кенгаши қарорларининг бажарилишини мунтазам равишда текшириб бориш учун Вазирлар Кенгашининг бўлимлари фаолият кўрсатади.

Б) Ҳокимлик ва маҳаллий ижро органларини ҳуқуқий муносабатлари

Ҳоким институтининг вужудга келиши. Ҳокимларни тайинлаш ва вазифасидан озод қилиш тартиби. Давлат бошқарув органлари фаолиятнинг таркибий ташкилий-ҳуқуқий шакли сифатида халқ ноиблари маҳаллий Кенгашларининг ижроия қўмиталари узоқ йиллар муҳим ўринни эгаллаб келдилар. Ижроия қўмиталари Кенгашлари қарорларини бажариш ва уларнинг ишини ташкил қилиш учун жавобгар эдилар. 80-йиллар охирида халқ ноиблари кенгашлари билан уларнинг ижрочи органлари ўртасидаги вазифалар ажратилгач, ижроия қўмиталари ихтиёрида фақат Кенгаш қарорларини бажариш вазифаси қолди. Уларнинг ишда кескин бурилиш бўлмади. Фаолият-

тида ҳамон расмиятчилик, қоғозбозлик, номигагина жавоб ёзиш фақат ўз идорасининг манфаатини кўзлаш, маҳаллийчилик, ҳамма нарсани сир тутиш, дабдабазлик, штатда ходимларнинг ортиқ даражада бўлиши ҳукмронлик қилар эди. Шу боис ижроия кўмиталарини ижрочи, ҳокимиятнинг бошқа шакллари билан алмаштириш зарурлиги тўғрисидаги овозлар тез-тез эшитила бошланганлиги бежиз эмас. «Турли даражадаги Кенгашлар ҳокимият жиловини ўз томонларига буришга ҳаракат қила бошладилар. Ҳокимият учун энг қизғин кураш бир хил нуфуздаги Кенгашлар ва ижро-бошқарув органлари орасида авж олди.³³

1991 йил ноябрда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Тошкент шаҳрида тажриба тариқасида ҳоким (шаҳар бошлиғи, мэр) лавозимини жорий этиш тўғрисида қарор қабул қилган ҳокимиятни мужассамлаштириши лозим эди.³⁴ Кейинчалик бу тажриба бутун Республикага, шу жумладан Қорақалпоғистон Республикасига ҳам ёйилди.

Ҳокимлик лавозими ижро ҳокимиятини кучайтириш мақсадида вужудга келтирилди. Ҳоким нафақат жойларда ижро ҳокимиятини бошқаради. Улар вакиллик органларини ҳам бошқаради, лекин бу уларнинг вакиллик органидан устунлигини кўрсатмайди, раҳбарлик бу ерда вакиллик органларининг ишини ташкил этишга қаратилган, яъни улар вакиллик органларининг сессияларини чақиради, сессия ишига раҳбарлик қилади, сессияда қабул қилинган қарорларни имзолайди. Ҳоким мутлақо янги лавозим бўлиб, унинг фаолияти асослари Конституциядаги XX – бобнинг 89,91-95–моддаларида ва Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясининг 92,94-98 моддаларида мустаҳкамланган. Ҳокимларнинг фаолияти кўшимча ва аниқ равишда Қорақалпоғистон Республикасининг «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги қонунида белгиланган. Ана шуларга асосан, ҳоким жойларда олий мансабдор шахс ҳисобланади, ваколат муддати – 5 йил. Ҳоким ўз фаолиятини яккабошчилик асосида олиб боради, бу эса унинг маъсулиятини оширади. Ҳоким ўзи раҳбарлик қилаётган органлар фаолияти учун шахсан жавобгардир.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг тизимидан фарқ қилиб, ҳокимлар туманга бўйсинувчи шаҳарларда ҳам мавжуд. Қонунга асосан шаҳар ва туман ҳокимларини Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг Раиси лавозимга тайинлайди ва

³³ Советская Каракалпакия, 1990 йил, 8-декабрь

³⁴ Қаранг: Каримова О. Гаффаров З. «Давлат ва ҳуқуқ асослари» 1995 йил, 171-бет.

лавозимдан озод этади, ҳамда тегишли халқ депутатлари Кенгаши томонидан тасдиқланади. Туманларга бўйсинувчи шаҳарларнинг ҳокимларини Жўқорғи Кенгес Раиси розилиги бўйича туман ҳокими тайинлайди ва лавозимдан озод қилади ҳамда халқ депутатларининг тегишли туман Кенгаши томонидан тасдиқланади.³⁵

Ҳокимларнинг ваколатлари. Бу Қорақалпоғистон Республикаси «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги қонуннинг VI-бобида мустаҳкамланган. Ҳокимнинг ваколатларини ўрганиш шуни кўрсатадики, улар мақсад, вазифаси, мазмунига кўра турли гуруҳларга бўлишини мумкин. Бу ваколатлар аввало, биринчидан ҳокимнинг мустақил ваколатларига, иккинчидан, албатта сессия тасдиғидан ўтказиш зарур ваколатларига бўлинади. Ҳоким ўзининг мустақил ваколатларини амалга оширганда, улар сессия тасдиғига киритилмайди. Масалан, ҳокимлик девони бўлинмалари бошлиқларини лавозимга тайинлаш ва лавозимдан озод қилиш, мансабдор шахсларни интизомий жавобгарликка тортиш тўғрисида тавсия киритиш, давлат мукофотлари билан тақдирлаш учун тақлифлар киритиш ва ҳакозо.

Иккинчи гуруҳ ваколатларини амалга оширганда, албатта сессия тасдиғига киритилиши керак. Бу ҳуқуқларга ўз ўринбосаларини тайинлаш ва бошқалар киради.

Бу ҳуқуқларни амалга оширишнинг яна бир ўзига хос хусусияти бор, яъни ҳокимлар олдиндан юқори органлар билан маслаҳатлашиб олади.³⁶ Масалан, шаҳар, туман ҳокимлари ўзларининг ўринбосарларини Жўқорғи Кенгес Раиси билан келишиб тайинлайди ва лавозимдан озод қилади. Бўлинма раҳбарларини тайинлашда ҳам шу турдаги юқори органлар билан келишилади. Масалан, туман ёки шаҳар соғлиқни сақлаш бўлимининг бошлиғи, Республика соғлиқни сақлаш вазири билан келишилган ҳолда лавозимига тайинланади ва лавозимдан озод қилинади.

Ҳоким тегишли Кенгаш ҳудудаги хўжалик, ижтимоий-маданий қурилиш ишларига раҳбарлик қилади, Ўзбекистон Республикаси қонунларининг Олий Мажлис қарорларининг, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Вазирлар Маҳкамаси ҳужжатларининг, Қорақалпоғистон Республикаси қонунларининг ва Жўқорғи Кенгес қонуний ҳужжатларининг, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи

³⁵ Қаранг: Қорақалпоғистон Республикасининг «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги қонуни, 1993 йил, 2-моддаси.

³⁶ Қаранг: Қорақалпоғистон Республикасининг «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги Қонун, 1993 йил, 22-модда.

Кенгеси Раиси, Вазирлар Кенгаши ҳужжатларининг, халқ депутатларининг тегишли Кенгашлари қарорларининг бажарилишини ташкил этади; жамоат тартибини сақлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш, фуқароларнинг хавфсизлигини таъминлаш, уларнинг ҳуқуқларини, саломатлигини ҳимоя қилиш бўйича чора-тадбирлар кўради, табиий офатлар, эпидемиялар бўлганда ва бошқа қийинчилик шароитида зарурий ишларни ташкил қилади; туманларда ва шаҳарларда иқтисодий-ижтимоий ривожланишнинг асосий йўналишлари, бюджетнинг асосий кўрсаткичлари ва уларнинг бажарилиши тўғрисидаги ҳисоботни тегишли халқ депутатлари Кенгашларига тақдим этади ва ҳакозо.

Қорақалпоғистон Республикасида ҳоким ваколатлари мақсадига кўра гуруҳланиши мумкин. Масалан:

вакиллик органларининг ишини ташкил қилиш билан боғлиқ ваколатлар;

қонунийлик, ҳуқуқ-тартибот, жиноятчиликка қарши ва фуқароларнинг манфаати билан боғлиқ ваколатлар;

ўзининг ўринбосарлари ва таркибий бўлинмаларини ва девонини тайинлаш ва тузиш, давлат органлари, корхона, ташкилот, муассасалар фаолияти устидан назорат қилиш билан боғлиқ ваколатлар;

бюджет, унинг ижроси ҳақидаги ҳисобот, молия, ҳисоб-китоб, мулкчилик муносабатлари, ердан фойдаланиш муносабатлари, табиатни муҳофаза қилиш, савдо, соғлиқни сақлаш, маиший хизмат кўрсатиш, қурилиш, транспорт, алоқа соҳасидаги, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасидаги ваколатларини кўрсатиш мумкин.

Ҳокимларнинг қонунда белгиланган муҳим ваколатларидан бири, аҳолини қабул қилишни уюштиришдир. Аҳолининг шикоят ва аризалари ўрганилиб, баъзи ҳуқуқ бузилишларига барҳам берилади. Уларнинг таклиф, ариза ва шикоятларини ҳал қилиш билангина чекланиб қолмай, бу иш ўз ҳудудида бошқа давлат органлари, ташкилотлар, корхона, муассасаларда ва жамоат ташкилотларида қандай йўлга қўйилганлигини ҳам назорат қилади.

Ҳокимнинг ўз ўринбосарларини, таркибий бўлинмалари ва девонини тайинлаш, тузиш, ўз ҳудудидаги бошқа давлат органлари, ташкилот ва муассасалар фаолияти устидан назорат қилиш борасидаги ваколатларига:

ўз ўринбосарлари қоида тариқасида шу кенгаш депутатлари орасидан тайинлаш;

ижроия ҳокимияти турли тармоқлар орқали бошқарилиш, уларнинг раҳбарлари ҳоким томонидан тайинланиши киради.

Ҳокимлар назорат фаолиятини турли шаклларда олиб боради. Масалан: туман ҳокимлари туманга бўйсинувчи шаҳар ҳокимларининг қонун ва юқори органлар ҳужжатларига зид қарорларини, яъни ноқонуний қарорларни бекор қилади.³⁷

раҳбарлари тегишли халқ депутатлари Кенгашлари томонидан лавозимга тайинланадиган ва лавозимдан озод қилинадиган ижроия ҳокимият таркибий бўлинмаларининг ишини назорат қилади;

халқ депутатлари Кенгашлари ва ҳоким қабул қилган қарорларни, фармойишларни, яъни бир сўз билан айтганда ҳужжатларни бажармаган мансабдор шахсларни интизомий жавобгарликка тортиш масаласини қўяди.

Ҳоким ўз фаолиятида қарор қабул қилади, унинг қарори тегишли ҳудудда ҳамма томонидан бажарилиши шарт. Маҳаллий ҳокимият органларининг, жумладан ҳокимларнинг вазифалари, ваколатлари қонунларда белгилаб қўйилган вазифа ва ваколатлар билан чекланмайди. Уларга шароитга қараб янги-янги вазифалар юкланиши, ваколатлар берилиши мумкин. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йили 24-ноябрдаги «Ердан фойдаланиш самардорлигини ошириш тўғрисида»ги³⁸ Фармони билан туман ва шаҳар ҳокимларига қўшимча ваколат берилди.

Маҳаллий ижроия ҳокимияти органларининг тузилиши. Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудида туман, шаҳар, шу жумладан туманга бўйсинувчи шаҳар ҳокимлари фаолиятига уларнинг ўринбосалари ёрдам беради. Ҳокимнинг биринчи ўринбосари ва ўринбосаларининг миқдори тегишли ҳудуддаги ишлаб чиқариш ҳажми, унинг тармоқлари, аҳоли сонига кўра Вазирлар Кенгаши томонидан белгиланади.

Ўринбосаларнинг вазифалари тегишли ҳоким томонидан белгиланади. Ҳоким йўқлигида ёки у вазифасини турли узрли сабабларга кўра бажариш имкониятига эга бўлмаган пайтда, унинг ваколатларини биринчи ўринбосалардан бири бажаради.

Ҳокимлик бошқармалар, бўлинмалар ва бошқа бўлимлардан иборат бўлиб уларнинг тузилиш, ташкил этиш тартиби ва фаолияти Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши тасдиқлайдиган

³⁷ Қаранг: Қорақалпоғистон Республикасининг «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги қонун, 1993 йил, 24-модда.

³⁸ Қорақалпоғистон Республикасининг «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги қонуни, 1993 йил, 24-модда.

низомлар билан тартибга солинади. Туман ва шаҳар, шунингдек, туманга бўйсинувчи шаҳар ҳокимлари фаолиятига уларнинг девони (аппарати) ёрдам беради. Уларнинг тузилиши ва лавозимлари Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши розилиги билан тегишли халқ депутатлари Кенгашлари тасдиқлаган бюджет доирасида ҳоким тарафидан белгиланади ва ўзгартирилади.³⁹

Ҳоким девони, ҳокимнинг ва тегишли маҳаллий Кенгашларнинг бир маромда, тезкорлик билан ва самарали ишлашини таъминлаш вазифасини бўлинмалар ва ҳоким котибияти амалга оширади.

Котибият сессияларига, доимий комиссия мажлисларига тайёргалик, қарор лойиҳаларини тайёрлашни уюштириш, уларнинг экспертизасини ташкил қилиш, халқ депутатларига, доимий комиссияларга методик ёрдам кўрсатиш, қарорлар ижросини назорат қилишни ташкил қилиш ишлари билан шуғулланади.

Котибият ҳоким маҳкамаси фаолиятини, депутатларни ижтимоий, моддий-техник ва ахборот воситалари билан таъминлашни амалга оширади.

Ҳоким котибиятига, ҳоким томонидан тайинланадиган ва тегишли Кенгаш сессиясида тасдиқланадиган раҳбар бошчилик қилади.

Маъмурий ҳудудни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг ва бошқа муҳим муаммоларни ҳал қилиш учун ҳоким ҳузурида маслаҳат кенгаши тузилади. Унинг таркибига ҳокимнинг биринчи ва бошқа ўринбосарлари, котибият бошлиғи киради. Маслаҳат кенгаши таркибига ҳокимнинг қарорига мувофиқ Кенгаш депутатлари ҳамда бошқа корхона, ташкилот ва муассаса вакиллари ҳам кириши мумкин. Маслаҳат кенгаши йиғилишлари заруратга кўра ҳоким томонидан чақирилади. Маслаҳат кенгаши асосан масалаларни ҳар томонлама, пишиқ-пухта муҳокама қилиш учун чақирилади.⁴⁰

Аммо қарор қабул қилишда ҳокимнинг фикри ҳал қилувчи рол ўйнайди.

Маҳаллий жойларда идора органлари бўлиб, ҳокимларнинг бўлим, бошқармалари ҳисобланади. Улар хўжалик ва ижтимоий маданий, қурилиш тармоқларига раҳбарлик қилади.

Юқорида кўрсатиб ўтилганлардан келиб чиқиб, ҳокимлик лавозими мутлақо янги, маҳаллий жойларда ҳокимият ва ижро орган-

³⁹ Қаранг: Қорақалпоғистон Республикасининг «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги қонуни, 1993 йил, 21-модда.

⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Конституциясига шарҳ, Т. «Ўзбекистон» 1995 йил, 246-бет

ларнинг фаолиятига яккабошчилик тартибида раҳбарлик қилувчи, уларнинг фаолиятига яккабошчилик тартибида раҳбарлик қилувчи, уларнинг фаолиятини йўналтирувчи орган дейишимиз мумкин. Ҳокимларнинг ўз фаолиятини қанчалик тез ва тўғри уюштиришлари бозор иқтисодиётига ўтишда муҳим роль ўйнайди.

§ 4. Қорақалпоғистон давлатчилиги шаклланишида суд ҳокимиятини тузилиши

Истиқлол туфайли ҳуқуқий мустақиллик қўлга киритилди. Миллийлик руҳи билан суғорилган, айна вақтда жаҳон ҳуқуқий андозаларига мос келадиган Конституция қабул қилинди. Конституцияда суд ҳокимиятининг асослари аниқ белгиланиб, суд ва судьялар мустақил ва улар фақат қонунгагина бўйсундилар, деб эълон қилинган.

Конституция суд ва судьяларнинг мавқеини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарди, улар зиммасидаги масъулиятни кескин оширди ва одил судловни амалга оширишда кенг имкониятлар яратиб берди.

Суд ҳуқуқий соҳасига дахлдор ислохатларни чуқурлаштириш масалалари янги барпо этилаётган ҳуқуқий демократик давлат учун ўта муҳимдир.

Президент Ислам Каримовнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида мамлакатимизни модернизация қилиш борасида узоқни кўзлайдиган “Кучли давлатдан-кучли фуқаролик жамияти сари”, - деган тамойилнинг мазмун-моҳияти хусусида ҳамда ҳокимиятнинг учинчи тармоғи суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш ва янада либераллаштиришга алоҳида аҳамият берилганлигини таъкидлаш жоиздир⁴¹.

Бу борада ўтган йиллар мобайнида мамлакатимизда ҳуқуқий давлатни шакллантиришнинг муҳим таркибий қисми бўлган суд-ҳуқуқ тизими қурилишининг мутлақо янги концепцияси амалда жорий этилгани; судларнинг жиноий, фуқаролик ва хўжалик ишлари бўйича ихтисослашуви амалга оширилганлиги; судлар фаолиятидаги хато ва нуқсонларни тузатиш механизми апелляция ва кассация тарзида кўриб чиқиш институтларининг жорий этилганлиги; тергов-суриштирув ва кишиларни ҳибсда сақлаш муддатлари қисқартирилгани, ишларни судда кўриб чиқишнинг қатъий муддатлари белгиланганлигини айтиб ўтишимиз мумкин. Шунингдек, суд соҳасида кадрларни танлаш ва тасдиқлашнинг самарали ва демократик ҳуқуқий механизми яратилгани, суд қарорларини ижро этиш бўйича етарлича ваколатларга эга бўлган департамент фаолият кўрсатаётгани, судларнинг ўзи эса уларга хос бўлмаган вазифалардан озод этилгани;

⁴¹ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз-жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., “Ўзбекистон” 2005 й. 43-бет.

суд жараёнига прокуратура органлари аралашувини чеклаш бўйича қонунчилик нормаларига ўзгартиришлар киритилганлигини ва суд жараёнида прокурор билан ҳимоячининг процессуал ҳуқуқлари тенглаштирилганлиги:

Қолаверса, мамлакат жиноий қонунчилигини эркинлаштириш чора-тадбирларининг амалга оширилганлиги; ўта оғир бўлмаган, ижтимоий хавф туғдирмайдиган жиноий ҳаракатлар таркиби сезиларли даражада кенгайтирилиши; ярашув институтининг жорий этилиши; амнистия таклифининг мунтазам қўлланилаётганлиги, суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш ва янада либераллаштириш соҳасида истиқболдаги вазифаларнинг қуйидагича асосий йўналишларини белгилаб беради: судларнинг ҳақиқий мустақиллиги ва эркинлигини таъминлаш; прокуратура ваколатларининг бир қисмини судларга ўтказиш; шахсни ушлаб туриш, ҳибсга олиш ва бошқа процессуал мужбурий чораларни қўллаш учун санкция бериш ҳуқуқини судларга ўтказиш; жазолаш тизимидан ўлим жазосини чиқариб ташлаш.

Мустақил суд ҳокимиятини амалга ошириш механизмини тартибга солувчи ва судьяларни сайлаш, тайинлаш ҳамда уларни вазифасидан озод қилиш тартиби, суд ишларини кўришда аралашганлик учун жавобгарлик ва ҳоказоларнинг асосий кафолати ҳисобланмиш “Судлар тўғрисида”ги 1993 йил 2 сентябрдаги, сўнг 2000 йил 14 декабрдаги янги тахрирдаги қонунида белгиланди.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят – процессуал (2004 йил) ва Фуқаролик процессуал (2001 йил) кодекслари қабул қилиниб, уларда суд мустақиллиги тамойиллари, тарафларнинг тенглиги, суд ишларини юритишда тортишув ва одил судловнинг бошқа демократик меъёрлари мустаҳкамланди.

Ҳозирги вақтда суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилишдан асосий мақсад шуки, одамлар судларга фақат жазоловчи идора деб эмас, балки, аввало, инсоннинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи идора деб қарашга эришди.

Айнан шунинг натижасида, мамлакатимизда ҳуқуқий давлат принципларига, демократия талабларига тўла жавоб бера оладиган суд тизими шаклланмоқда.

Қорақалпоғистон Республикасининг суд тизимида Қорақалпоғистон Республикасининг Олий суди, Фуқаролик ишлари бўйича Қорақалпоғистон Республикасининг Олий суди, Жиноят ишлари бўйича Қорақалпоғистон Республикасининг Олий суди, фуқаролик ишлари бўйича туманлар (шаҳар)суди, жиноят ишлари бўйича туман

(шаҳар) судлари ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси Хўжалик суди фаолият кўрсатадилар.

Қорақалпоғистон Республикасининг Фуқаролик ишлари бўйича Олий суди, Қорақалпоғистон Республикасининг Жиноят ишлари бўйича Олий суди ҳамда Қорақалпоғистон Республикасининг Хўжалик суди Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси Раисининг таклифи ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг розилиги билан Қорақалпоғистон Республикасининг Жўқорғи Кенгеси томонидан сайланади.

Қорақалпоғистон Республикасидаги фуқаролик ишлари бўйича туманлар (шаҳар)аро судлари, жиноят ишлари бўйича туманлар (шаҳар) судларининг судьяларини Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси раисининг таклифи ва Ўзбекистон Республикасининг Президентининг розилиги билан Қорақалпоғистон Республикасининг Жўқорғи Кенгеси тайинлайди. Барча судларнинг сайланиш ва тайинланиш муддати – беш йил.

Судларнинг иш тартиби ва уларни ташкил этиш, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Қорақалпоғистон Республикасининг Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг «Судлар тўғрисидаги қонуни», Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят процессуал кодекси, Ўзбекистон Республикасининг Хўжалик процессуал кодекси ва бошқа қонунлар билан тартибга солинади. Фавқулодда судларнинг тузилишига йўл қўйилмайди.

Қорақалпоғистон Республикасининг Олий суди жиноий, фуқаролик ва маъмурий суд ишларини юритиш соҳасида Олий суд ҳокимияти органи бўлиб ҳисобланади ҳамда туман ва шаҳар судларининг иш фаолиятини суд тартибида назорат қилиш ҳуқуқига эга.

Қорақалпоғистон Республикасининг Фуқаролик ва Жиноят ишлари бўйича Олий судлари туманлар (шаҳар) судлари устидан суд назоратини олиб боради. Улар ўз ваколати доирасида биринчи инстанцияда, апелляция, кассацион ва назорат тартибда иш кўради; суд амалиётини умумлаштиради.

Қорақалпоғистон Республикасининг Жиноят ва Фуқаролик ишлари бўйича Олий суди – раис, раис ўринбосари, судьялар ва халқ маслаҳатчиларидан иборат бўлиб, суднинг раёсати ва судлов хайъатлари тартибида иш олиб боради.

Қорақалпоғистон Республикасининг Жиноят ва Фуқаролик ишлари бўйича Олий суди туманлар (шаҳар) судларига тегишли ҳар

қандай ишларнинг мураккаблиги ва ижтимоий аҳамиятини ҳисобга олиб ўзлари биринчи инстанция тартибида иш кўриш ҳуқуқига эга. Шунингдек, у ишни бир суддан бошқа судга олиб бериши мумкин.

Қорақалпоғистон Республикаси Олий судлари Раёсати ўз ваколатлари доирасида ишларни назорат тартибида кўради; суд амалиётини умумлаштириш натижаларини кўриб чиқади; судлар фаолияти ва қонунларни қўллаш амалиёти ҳақида туман (шаҳар) судлари раисларининг ҳисоботини тинглайди; қонунда белгиланган бошқа ваколатларни амалга оширади.

Қорақалпоғистон Республикаси Олий судларининг суд ҳайъатлари ўз ваколатлари доирасида ишларни биринчи инстанция, апелляция ёки кассация тартибида кўради, суд амалиётини умумлаштиради, қонунда белгиланган бошқа ваколатларни амалга оширади.

Қорақалпоғистон Республикаси Олий судларининг раислари суд фаолиятига ташкилий жиҳатдан раҳбарлик қилади; суд ишлари бўйича чиқарилган ҳал қилув қарорлари, ҳукмлари, ажримлари ва қарорлари устидан, қонунда белгиланган доирада ва тартибда протест киритади; суд назорат тартибда текшириш учун талаб қилиб олади; суд Раёсатини чақиради ва унинг мажлисларида раислик қилади; суд раёсатининг қарорлари бажарилиши устидан назорат амалга ошириш ишини ташкил этади; Қорақалпоғистон Республикаси судларининг судьяларини жавобгарлиги ҳақида иш кўзғатади; судьялар, суднинг бошқа ходимлари ва халқ маслаҳатчилари малакасини ошириш ишини; суд амалиётини умумлаштириш ва суд статистикасини юритиш ишини ташкил этади; фуқароларни шахсан қабул қилади; уларни қабул қилиш; ариза ва шикоятларини кўриб чиқишни ташкил этади. Қорақалпоғистон Республикаси Олий судларининг раислари Ўзбекистон Республикасининг Олий суди Пленумининг таркибига киради.

Қорақалпоғистон Республикасининг фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) суди, жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судлари.

Қорақалпоғистон Республикасининг фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) суди раис ва судьяларидан иборат бўлиб, қонун билан ўз ваколатлари доирасида берилган фуқаролик ишларини кўради.

Жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) суди, раис, судьялар ва халқ маслаҳатчиларидан иборат бўлиши билан бир қаторда унинг таркибида маъмурий ишлари бўйича судьялар ҳам бўлади.

Жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) суди қонун билан ўз ваколатлари доирасида берилган жиноят ишларини ва маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўради.

Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судининг, жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судининг раиси: суд мажлисларида раислик қилади, судьялар ўртасида ишларни тақсимлайди; суд амалиётини умумлаштириш ва суд статистикасини юритиш ишларига раҳбарлик қилади, қонун бузилишни, ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келган сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида давлат органлари, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахсларга тақдимномалар киритади; суд ходимлари ва халқ маслахатчилари малакасини ошириш ишини ташкил этади; фуқароларни шахсан қабул қилади, уларни қабул қилиш, ариза ва шикоятларни кўриб чиқиш ишини ташкил этади, суд идораси ишига раҳбарлик қилади, суд ходимлари билан меҳнат шартномаларини тузади ва бекор қилади; қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судининг, жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судининг раиси йўқлигида унинг ваколатлари судьяларнинг тегишли малака ҳайъатларининг қарори билан судьялардан бири зиммасига юклатилиши мумкин.

Иқтисодий соҳада ва уни бошқариш соҳасида Қорақалпоғистонда мулкчиликнинг турли шаклларига асосланган корхоналар, муассасалар, ташкилотлар шунингдек тадбиркорлар орасида вужудга келадиган ҳўжалик низолари Қорақалпоғистон Республикасининг Хўжалик суди томонидан унинг ваколатлари доирасида ҳал этилади.

Қорақалпоғистон Республикасининг Хўжалик суди Қорақалпоғистонда ҳўжалик соҳасида суд ишларини юргизувчи суд ҳокимиятини амалга оширади. Хўжалик судларининг вазифалари иқтисодий соҳада корхона, муассаса, ташкилотлар ва фуқароларнинг бузилган ёки даъволардан келиб тушадиган ҳуқуқларини ёки қонунда кўрсатилган манфаатларини ҳимоялаш, шунингдек, ушбу соҳада қонунчиликни мустаҳкамлаш ва ҳуқуқбузарликни олдини олишга қаратилгандир.

Қорақалпоғистон Республикасининг Хўжалик суди ўз ваколати доирасида биринчи инстанция ва апелляция тартибида иш кўради, суд амалиётини умумлаштиради. Қорақалпоғистон Республикаси Хўжалик суди – раис, раиснинг ўринбосарлари ва судьялардан иборат. Зарур ҳолларда Қорақалпоғистон Республикаси Хўжалик судида

суд хайъатлари тузилиши мумкин. Суд раиси қонунда кўрсатилган қуйидаги ваколатларга эга: суд фаолиятига раислик қилади; раис ўринбосарлари ўртасида вазифаларни тақсимлайди; судьялар ўртасида ишларни тақсимлайди; судья ва суднинг ходимлари малакасини ошириш ишини ташкил этади; суд амалиётини умумлаштиради ва суд статистикасини юритиш ишини ташкил қилади; фуқаролар, корхона, муассаса ва ташкилотларнинг вакилларини шахсан қабул қилади ҳамда ариза ва шикоятларни кўриб чиқиш ишини ташкил этади.

Хўжалик суди қуйидаги ишларни кўради:

- Иқтисодий соҳада юридик томонлар (шахслар), бошқа тадбиркорлик фаолиятини амалга ошираётган ва шахсий тартибда тадбиркорлик мақомини қонунда белгиланган тарзда олган фуқаролик, маъмурий ва бошқа ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низоларга тегишли ишлар.

- Иқтисодий соҳада ташкилотлар ва фуқаролар ҳуқуқларининг пайдо бўлиши, ўзгариши ёки бекор бўлиши учун аҳамиятга эга бўлган фактларни аниқлаш ҳақидаги ишлар.

- Ташкилотлар ва фуқароларнинг банкротлиги тўғрисидаги ишлар.

Одил судловнинг демократик тамойилларининг конституциявий принципларидан бири суд ҳокимиятининг мустақиллигидир. Судьялар фақат қонунга бўйсунди, шунинг учун ҳам одил судловни амалга ошириш борасида уларнинг фаолиятига ҳеч кимнинг аралашувига ҳаққи йўқ. Судьяларнинг мустақиллиги уларни қонун билан белгиланган тартибда сайлаш, тайинлаш ва озод қилиш, шунингдек, уларнинг дахлсизлиги қонунга мувофиқ амалга оширилади.

Давлат ва бошқа органлар, корхона, муассаса, ташкилотлар, мансабдор шахслар, фуқаролар судьяларнинг мустақиллигини ҳурмат этиши лозим. Судьяларга ҳурматсизлик қилиш, шунингдек, унга очикдан-очик менсимаслик ҳаракатларини қилиш қонунга тегишли равишда жавабгарликка олиб келади. Судьяларнинг шахси дахлсиз. Судьянинг дахлсизлиги унинг турар жойи, хизмат хонаси, фойдаланадиган транспорти ва алоқа қуроллари, унинг хат-хабарномалари, мулки ва ҳужжатларига тааллуқлидир.

Судьяларнинг шахсий хавфсизлигини таъминлаш мақсадида уларга тегишли тизим билан ўқотар қуроллари берилади. Зарур ҳолларда ички ишлар органлари томонидан унга ва унинг оиласига қуролли соқчилар ажратилади.

Судьяларга қарши жиноят иши фақатгина Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан кўзғатилиши мумкин. Судья тегишлича Ўзбекистон Республикасининг Олий суди Пленуми, Ўзбекистон Республикасининг Олий Хўжалик суди Пленумининг рухсатсиз жиноий жавобгарликка тортилиши, ҳибсга олиниши мумкин эмас. Судья тегишли малака ҳайъатининг рухсатсиз маъмурий жавобгарликка тортилмайди.

Судьянинг турар жойи ёки хизмат хонаси, унинг фойдаланадиган транспортига кириш, уларни кўздан кечириш ёки тинтув, телефондаги сўзларини эшитиш ва шахсини тинтув қилиш, шунингдек унга тегишли мулкларни ва ҳужжатларни, унинг хат хабарларини кўздан кечириш ёки олишга Қорақалпоғистон Республикаси Прокурорининг санкцияси ёки суднинг қарори билан рухсат этилади.

Туманлараро ва туман (шаҳар) судларининг судьяларига қарши жиноят иши Қорақалпоғистон Республикаси Олий судида, Қорақалпоғистон Республикаси Олий судининг судьясига қарши жиноят иши Ўзбекистон Республикаси Олий судида кўрилади. Халқ маслаҳатчилари судда ўз вазифасини бажариш даврида судьялар дахлсизлигининг барча кафолатларидан фойдаланади.

Судьялар ҳокимият вакиллик органларининг депутатлари бўла олмайди. Улар сиёсий партияларнинг ва ҳаракатларнинг аъзоси бўлиши тақиқланади, бошқа бир ҳақ тўланадиган лавозимда ишлашлари мумкин эмас.

Қорақалпоғистон Республикаси судларининг, судьяларининг ваколати Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси раисининг таклифи билан Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесида қонунда кўрсатилган ҳолларда муддатдан олдин тугатилиши мумкин. Аниқ айтганда, агар судьянинг қасамёдини бузганда, ўзи ёзма ариза берса; малака ҳайъати томонидан ишланган хайфсан ёки ваколатининг тўхтатилишига қарамасдан ўз лавозимида мос келмайдиган иш билан шуғулланишни давом эттирса; суд қарори билан ҳаракат этишга лаёқатсиз деб топилса; Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини йўқотса; унга қарши суднинг айблов ҳукми қонуний кучга кирса; суднинг қонуний кучга кирган қарорига мувофиқ ўлган деб эълон қилинса; соғлиги ёки бошқа асосли сабаблар билан узоқ вақт давомида судьялик вазифасини давом эттира олмай қолган бўлса.

Ҳамма судларда ишлар очиқ кўрилади. Ишларни ёпиқ мажлисда тинглашга фақат қонунда белгиланган ҳолларда йўл қўйилади.

Суд мажлисларини очик турда юритиш унга барча фуқароларни қатнашиши мумкинлигини беради. Бундай ҳолларда жамоатчилик томонидан суд жараёни назорат қилинади ва маълум даражада суд мажлисини қонуний тартибда олиб борилишига сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексининг 19-моддасида барча судларда давлат сирларини кўриқлаш манфаатларига зид келадиган, шунингдек, жинсий жиноятлар тўғрисидаги ишлар кўриладиган ҳолларни истисно қилганда жиноят ишлари очик турда кўрилади дейилган. Бундан бошқа 18 ёшга тўлмаган одамларнинг жиноятлари тўғрисидаги ишларни, шунингдек, фуқароларнинг шахсий ҳаётига оид маълумотларни ёки уларнинг шаъни ва кадр-қимматини камситадиган маълумотларни ошкора қилмаслик мақсадида жабрланувчининг, гувоҳнинг ёки ишда иштирок этувчи бошқа шахсларнинг, худди шунингдек уларнинг оила аъзолари ёки яқин қариндошларининг хавфсизлигини таъминлаш тақозо этган ҳолларда, бошқа ишларни ҳам суд томонидан ажрим чиқариб ёпиқ суд мажлисида кўришга йўл қўйилади.⁴²

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексига мувофиқ давлат сирларини ҳимоялаш манфаатларига қарши келадиган коммерциялик сир кўрсатилган ишлардан бошқа барча ишлар очик турда кўрилади. Ишда қатнашувчилар шахсий ҳаётига тегишли маълумотларни эълон қилмаслик мақсадида, шунингдек фарзандликка олиш сирини ва хат олиш сирини таъминлаш учун ҳам ёпиқ турда суд мажлиси ўтказилиши мумкин.

Барча суд қарорлари очик турда эълон қилинади.

Суд ҳокимияти чиқарган ҳужжатлар барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар, мансабдор шахслар, фуқаролар учун мажбурийдир.

Одил судловни амалга ошириш қонун билан фақатгина суд органлари ваколатига берилган. Суд ўз қарорларини Ўзбекистон Республикаси номидан чиқаради. Шунинг учун унинг суд жараёнига тегишли актлари барча давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, бошқа юридик ва жисмоний шахслар томонидан бажарилиши шарт. Жиноят процессуал, Фуқаролик процессуал, Хўжалик процессуал ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексларига тегишли моддаларида суд қарорларининг бажарилиш тартиби кўрсатилган.

⁴² Ўзбекистон Республикасининг Жиноят — процессуал кодекси. Т., Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги, 2004 йил 11-бет.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 232-моддасида суд қарорларини бажармаганлик учун жиноий жавобгарлик кўрсатилган.⁴³ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига шарҳларнинг 181-моддасига мувофиқ мансабдор шахсларга суднинг хусусий ажрими бўйича чоралар кўрмаганлиги учун маъмурий жавобгарлик кўрсатилган.⁴⁴

Қорақалпоғистон Республикасида суд ишларини юритиш қорақалпоқ, ўзбек тилларида ёки муайян жойдаги кўпчилик аҳоли сўзлашадиган тилда олиб борилади. Суд ишлари олиб борилаётган тилни билмайдиган судда қатнашувчи шахсларнинг таржимон орқали иш материаллари билан тўла танишиш ва суд ишларида иштирок этиш ҳуқуқи ҳамда судда она тилида сўзлашиш ҳуқуқи таъминланади.

Қорақалпоғистонда давлат тили қорақалпоқ ва ўзбек тили ҳисобланади. Шунинг учун суд иши шу тилларда олиб борилади. Айрим чегарадош жойлардаги халқнинг кўпчилиги бошқа тилларда сўзлашса ўша тилда суд иши юритилиши мумкин. Суд жараёнининг тилига ишга қатнашувчилар тушиниши шарт. Шунинг учун, агар қатнашувчилар судлов тилини тушунмаса уларга таржимон берилади. Демак, ишга қатнашишга келган шахс она тилда сўзлашишга ҳақли. Сабаби у ўз фикрини она тилида эркин ва аниқ билдиради, шунингдек янгилишига йўл қўймайди. Бу инсон ҳуқуқларини ҳимоясига тегишли халқаро нормаларида кўрсатилган. Республикамизда бу одил судлов конституциявий принцип бўлиб киритилган. Ҳаттоки айбланувчига, судланувчига ёки процессга қатнашган бошқа одамларга берилиши керак бўлган тергов ва суд ҳужжатлари уларнинг она тилида ёки улар билган бошқа тилга ўгирилиши шарт.

Айбланувчи ҳимояланиш ҳуқуқи билан таъминланади. Тергов ва суд ишини юритишнинг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқи кафолатланади. Фуқароларга, корхона, муассаса ва ташкилотларга юридик ёрдам кўрсатиш учун адвокатура фаолият кўрсатади. Адвокатурани ташкил этиш ва унинг иш тартиби қонун билан белгиланади.

Жиноят процессуал кодексининг 49-моддасига мувофиқ, ҳимоячи ишда айбланувчига айб эълон қилинган вақтдан ёки у гумон қилинган деб эътироф этилганлиги тўғрисидаги қарор эълон

⁴³ Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси. Т., Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги, 2004 йил, 125-бет.

⁴⁴ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодексига шарҳлар. Т., «Адолат», 2000 йил 306-бет.

қилинган пайтдан ёхуд у ушланган пайтдан бошлаб иштирок этишига рухсат этилади.⁴⁵

Адвокатура ҳақидаги қонунга мувофиқ адвокатура фуқароларга, чет эл фуқароларига, фуқаролиги бўлмаган шахсларга, корхоналарга, муассасаларга ва ташкилотларга юридик ёрдам кўрсатади. Адвокатлар бюрolari, ҳайъатлари ва фирмалари, шунингдек, бирлашмалари Қорақалпоғистон Республикаси Адлия Вазирлиги томонидан тартибга солинади. Адвокатлар томонидан қуйидагилар амалга оширилади: ҳуқуқий масалалар бўйича маслаҳатлар ва тушунтиришлар беради; қонун бўйича оғзаки ва ёзма тартибда маълумот беради; ҳуқуқий хусусиятдаги ариза, шикоятлар ва бошқа ҳужжатларни тузади; фуқаролик ишлари ва маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар бўйича судда бошқа органларда жисмоний ва юридик томонлар (шахслар) олдида вакилликни амалга оширади. Жиноий ишлар бўйича дастлабки терговда ва судда ҳимоячи, жабрланувчининг вакили, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар сифатида иштирок этади; тадбиркорлик фаолиятига юридик хизмат кўрсатади. Адвокат қонунда кўрсатилган бошқа ваколатларни амалга оширади.

Адвокатларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва дахлсизлиги қонун билан ҳимоя қилинади.

Ҳар қандай суд жараёнида, жиноий иш кўриляётган бўлса ҳам, фуқаролик иши кўриляётган бўлса ҳам, бир томонда айбловчи, иккинчи томонда тенг ҳуқуқ билан ҳимоячи иштироки механизми яратилди.

Фақат қонунга бўйсинувчи суд, судьялар эса қонуний ҳуқуқларга, ўз виждонига амал қилиб, айбловчи ва ҳимоя қилувчи томонларнинг фикрларини ҳолисона ҳисобга олиш асосида мустақил равишда адолатли, қонуний ҳукм чиқаради.

Бундан ҳулоса қилиб айтиш керакки, суд тизимини ислоҳ қилиш, аввало, ҳукм чиқарувчи судьяларнинг чинакам мустақиллигини таъминлашга қаратилиши керак.

Фақат шундай қилганда ҳозир судни жазоловчи орган деб биладиган одам судга ўз ҳуқуқлари ва эркинликларини, манфаатларини ҳимоя қилиши лозим бўлган орган сифатида мурожаат қиладиган бўлади. Ана шундагина суд ҳокимиятининг ҳақиқий мустақил учинчи тармоғига айланади.⁴⁶

⁴⁵ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. Т., Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2004 йил, 25-бет.

⁴⁶ И.А. Каримов Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Т., “Ўзбекистон” 1999 й. 29-30 бетлар.

Шу мақсадда мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида ҳокимиятнинг учинчи тармоғи-суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш ва янада либераллаштириш масаласига алоҳида тўхталиб ўтди.⁴⁷

Маълумки, суд ҳокимияти давлат ҳокимиятининг алоҳида мустақил шаҳобчаларидан бири бўлиб, унга Конституция жамият ҳаётида одил судловни амалга ошириш вазифасини юклаган. Шундай экан, мамлакатимиздаги суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотлар қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият тармоқлари билан тенг, мустақил кучли суд ҳокимиятини вужудга келтиришнинг муҳим омили ҳисобланади.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки мамлакатимизда суд соҳасида кадрларни танлаш ва тасдиқлашнинг самарали ва демократик ҳуқуқий механизми яратилганлиги, суд қарорларини ижро этишни таъминловчи департамент фаолият кўрсатаётганлиги, судларнинг ўзи эса уларга хос бўлмаган вазифалардан озод этилганлиги албатта ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини шакллантириш шароитида суд-ҳуқуқ соҳасида қўйилган муҳим қадамлардандир.

⁴⁷ И.А.Каримов. “Бизнинг бош мақсадимиз жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир» Т., “Ўзбекистон” 2005 йил 96-бет.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов асарлари:

1.1 **Каримов И.А.** “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йули” Т.: Ўзбекистон, 1992 йил.

1.2 **Каримов И.А.** “ Буюк келажагимизнинг ҳуқуқий кафолатлари”. Т.: Ўзбекистон, 1993 йил.

1.3 **Каримов И.А.** “ Ўзбекистон – бозор мунособатларига ўтишнинг ўзига хос йўли” Т.: Ўзбекистон, 1994 йил.

1.4 **Каримов И.А.** “Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида” Т.: Ўзбекистон, 1995 йил.

1.5 **Каримов И.А.** “Ўзбекистоннинг ижтимоий – сиёсий ва иқтисодий ривожланишининг асосий принциплари” . Т.: Ўзбекистон, 1995й.

1.6 **Каримов И.А.** “Ўзбекистон – келажаги буюк давлат” «Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура» 1- жилд, Т.: Ўзбекистон, 1996 йил.

1.7 **Каримов И.А.** “Ижобий ишларимизни охирига етказайлик”. “ Биздан озод ва обод Ватан колсин” 2 – жилд, Т.: Ўзбекистон, 1996й

1.8 **Каримов И.А.** “Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари” Т.: Ўзбекистон, 1996 й.

1.9 **Каримов И.А.** “ Бунёдкорлик фаровон ҳаёт асоси” “Бунёдкорлик йўлидан”

4 – жилд, Т.: Ўзбекистон, 1996 йил.

1.10 **Каримов И.А.** “Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” Т.: Ўзбекистон, 1997 йил.

1.11 **Каримов И.А.** “ Ўзбекистон буюк келажак сари ” Т.: Ўзбекистон, 1998 йил.

Каримов И.А. “Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз” Асарлар тўплами. 7 – жилд, Т.: Ўзбекистон, 1999 йил.

Каримов И.А. "Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз". Асарлар тўплами. 8 – жилд, Т.: Ўзбекистон, 2000 йил.

Каримов И.А. “Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этиш” Т.: Ўзбекистон, 2005 йил

II. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик ҳужжатлари:

2.1 Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.- Т.: Ўзбекистон, 2003 йил.

2.2. ”Ўзбекистон Республикасининг “Давлат мустақиллиги асослари тўғрисида” ги қонуни, 1991 йил

2.3 Қорақалпоғистон Республикасининг Конституцияси - Н.: “Қорақалпоғистон” 1998 йил.

2.4. Қорақалпоғистон Республикасининг “Давлат суверенитети тўғрисида” ги, Декларацияси - Н.: 1990 йил.

2.5. Ўзбекистон Республикасининг “Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида ” ги қонуни, 1993 йил

2.6 Ўзбекистон Республикаси “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида” ги қонуни, 1993 йил

2.7. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига шарҳлар. Т.: Адолат, 2000 йил

2.8. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят Кодекси. Т.: Ўз.Р. Адлия Вазирлиги 2004 йил

2.9. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят – процессуал кодекси Т.: Ўз.Р. Адлия Вазирлиги 2004 йил

2.10. Ўзбекистон Республикаси “Судлар тўғрисида” ги қонун. 1993 йил,

2.11. Ўзбекистон Республикаси “Судлар тўғрисида” ги янги таҳрирда қонуни. 2000 йил

2.12. Ўзбекистон Республикасининг “Жамоат бирлашмалари тўғрисида” ги қонуни Ўзбекистонинг янги қонунлари Т.: Адолат, 1993 йил.

2.13. Ўзбекистон Республикасининг “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида” ги қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ахборотномаси. – Т., 1999 № 5-6 .

2.14. Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлар тўғрисида ” ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси: - Т.: 1999 № 5

2.15. Қорақалпоғистон Республикасининг “Жўқорғи Кенгеси тўғрисида” ги Конституциявий қонуни , 1994 йил

2.16. Қорақалпоғистон Республикасининг “Жўқорғи Кенгеси тўғрисида” ги янги таҳриридаги қонуни, 1998 йил

2.17. Қорақалпоғистон Республикасининг “Жўқорғи Кенгесига сайлов тўғрисида” ги қонуни, 1994 йил

2.18. Қорақалпоғистон Республикасининг “Жўқорғи Кенгесига сайлов тўғрисида”ги янги таҳриридаги қонуни, 1998 йил

2.19 Қорақалпоғистон Республикасининг “Жўқорғи Кенгеси Регламенти тўғрисида”ги қонуни, 1994 йил

2.20 Қорақалпоғистон Республикасининг “Жўқорғи Кенгеси Регламенти тўғрисида”ги янги таҳриридаги қонуни, 1998 йил

2.21. Қорақалпоғистон Республикасининг “Конституциявий назорат қўмитаси тўғрисида”ги қонуни, 1993 йил

2.22 Қорақалпоғистон Республикасининг “Конституциявий назорат қўмитаси тўғрисида”ги янги таҳриридаги қонуни, 1998 йил

2.23 Қорақалпоғистон Республикасининг “Жўқорғи Кенгеси қўмиталари ва комиссиялари тўғрисида”ги қонуни, 1993 йил

2.24 Қорақалпоғистон Республикасининг “Жўқорғи Кенгеси қўмиталари ва комиссиялари тўғрисида”ги янги таҳрирдаги қонуни,. 1998 йил

2.25 Қорақалпоғистон Республикасининг “Қонунларни матбуотда эълон қилиш тартиби ва уларнинг кучга кириши тўғрисида”ги қонуни, 1994 йил

2.26 Қорақалпоғистон Республикасининг “Вазирлар кенгаши тўғрисида”ги қонуни, 1993 йил

2.27. қорақалпоғистон Республикасининг “Вазирлар кенгаши тўғрисида ”ги янги таҳриридаги қонуни, 1998 йил

2.28. Қорақалпоғистон Республикасининг “Вазирлар Кенгаши регламенти тўғрисида ”ги қонуни, 1996 йил

2.29. Қорақалпоғистон Республикасининг “Вазирлар Кенгаши регламенти тўғрисида ”ги янги таҳрирдаги қонуни, 1998 йил

2.30. Қорақалпоғистон Республикасининг “Халқ депутатлари туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги қонуни. 1994 йил

2.31 Қорақалпоғистон Республикасининг “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги қонуни 1994 йил

2.32 Қорақалпоғистон Республикаси “Фуқароларнинг ўзини – ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги қонун 1993 йил

2.33 Қорақалпоғистон Республикасининг ўз кучидаги қонунлар тўплами, 8 сон., “Қорақалпоғистон” 1993 йил.

2.34 Қорақалпоғистон Республикасининг “Давлат байроғи тўғрисида”ги қонуни, 1992 йил

2.35 Қорақалпоғистон Республикасининг “Давлат герби тўғрисида”ги қонуни 1993 йил

2.36 Қорақалпоғистон Республикасининг “ Давлат мадҳияси тўғриси”ги қонуни 1993 йил

2.37 Қорақалпоғистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуни 1998 йил

2.38 Қорақалпоғистон Республикасининг “Дехқон хўжалиги тўғрисида”ги қонуни 1998 йил

2.39 Қорақалпоғистон Республикасининг “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонуни 1998 йил

2.40 Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси Раёсати мажлисининг № 10 сонли баённомаси 2001 йил. Н.: Қорақалпоғистон 2001 йил.

III. Махсус адабиётлар:

3.1. Азизходжаев.А.А. “Давлатчилик ва маънавият ” Т.: Шарқ 1997 йил.

3.2. Ахунжанов Л.М. “ Становление и развитие национальной государственности Республики Каракалпакстан ” Т.: Ўзбекистон 1992 йил.

3.3. Бобоев Х, Ғофуров З., Исломов З. “Миллий истиқлол мафқураси ва тараққиёт ” Т.: Янги аср авлоди 2001 йил.

3.4. Бобоев Х, Ғофуров З. Ўзбекистонда сиёсий ва маънавий – маърифий таълимотлар тараққиёти. Т.: Янги аср авлоди 2001 йил.

3.5. Давлат ва ҳуқуқ асослари (изоҳли луғат) Т.: Ўқитувчи 1996 йил.

3.6. Жалилов. Ш. “Давлат ҳокимияти маҳаллий органлари ислоҳоти: тажриба ва муаммолар”. Т.: Ўзбекистон 1994 йил.

3.7. Жўраев Н., Файзуллаев Т. “Ўзбекистон тарихи: миллий истиқлол даври” (11-синф ўқувчилари учун дарслик) Т.: Шарқ 2000 йил.

3.8. Ҳуқуқий демократик ислохотлар. Т.: Ўзбекистон 1997 й.

3.9. Ишанов. А и другие “История и государство и права УзССР” Т.: Фан 1964 год.

3.10. Камалов С. Каракалпаки XVIII – XIX веках.

3.11. Камалов С., Кошанов А. “Каракалпакистан тарийхи” Н.: Билим 1993 жыл.

3.12. Камалов. К. “Маҳаллий давлат вакиллик ва ижроия органларини демократиялаш” Демократик давлат сари. Т.: 1993 йил.

3.13. Каримова. О, Гаффорова. З, “Давлат ва ҳуқуқ асослари” Т.: Ўқитувчи 1995 йил.

3.14. Кутибаева. Е.Д. Органы государственного управление Республики Каракалпакстан. Нукус. Каракалпакстан. 1992 г. С. 62.

3.15. Кутибаева. Е.Д. Органы исполнительной власти Республики Каракалпакстан. Нукус. Каракалпакстан. 2002 г. С. 108.

3.16. Миллий истиқлол гоёси: асосий тушунча ва тамойиллари. Т.: Ўзбекистон 2001 йил.

3.17. Мустақиллик – бу ҳуқуқ. Т.: Ўзбекистон 1997 йил.

3.18. Нажимов М. Утемурадов М. “Ўзбекистон Республикаси таркибида Қорақалпоғистон Республикасининг Конституциявий мақоми” Т.: ТДЮИ. 2002 йил.

3.19. Ниетуллаев. С.Д. Қарақалпакстан Республикасынын конституциялық ҳуқуқи. Н.: Билим 1996 йил.

3.20. Ниетуллаев. С.Д. Қорақалпоғистон янги конституцияси ва унинг давлат қурилишидаги ислохотлари. Н.: Қорақалпоғистон 1993 йил.

3.21. Одилқориев. Х. Ўзбекистон Республикасида қонун чиқариш жараёни. Т.: Ўзбекистон 1995 йил.

3.22. Одилқориев. Х. Ўзбекистон Республикасининг янги конституцияси ва ҳокимиятлар тақсимланиш принципи. Т.: Ўзбекистон 1993 йил.

3.23. Очерки история Каракалпакской АССР. Том 1.

3.24. Сарыбоев. К. “Қорақалпоғистон тарихи” Н.: Билим 1995 й.

3.25. Таджиханов У., Ўразаев Ш., Одилқориев Х. “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий ҳуқуқи” Т.: Молия нашриёти 2002 йил.

3.26. Тажиханов У. Саидов А. “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” Т.: 2001 йил.

3.27. Толстов. С.П. “Древнейшие юго- западные связи в экогенезе каракалпаков” Советская этнография № 2, М., 1971 год.

3.28. Туленов Ж., Гафуров З. Мустақиллик ва миллий тикланиш. Т.: Ўзбекистон 1996 йил.

3.29. Умарова.К. “Политическая культура народов Узбекистана и Каракалпакстана: исторический опыт формирования” Н.: Каракалпакстан 1995 год.

3.30. Ўразаев. Ш.З. Мустақил Ўзбекистон Конституцияси. Т.: Адолат 1994 йил.

3.31. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига шарҳ. Т.: Ўзбекистон 2001 йил.

3.32. Ўзбекистон Республикаси энциклопедияси Т.: Қомуслар бош таҳририяти 1997 йил.

3.33. Ўзбекистон Республикасининг давлат ва маъмурий тузилиши. Т.: Шарқ 1996 йил.

3.34. Ўзбекистон ҳудудлари мустақиллик йилларида. Т.: Шарқ 1996 йил.

3.35. Хусанов.О.Т “Ўзбекистон Республикасининг давлат ҳокимияти органлари” Т.: Университет 1994 йил.

3.36. Хусанов.О.Т. “Мустақиллик ва маҳаллий ҳокимият” Т.: Шарқ 1996 йил.

3.37. Хусанов.О.Т. “Ўзбекистон Республикаси давлат органлари. Т.: Шарқ 1996 йил.

3.38. Эрниязова.Г. “Конституционные основы развития Каракал-пакстана” Н.: Билим 1992 йил.

3.39. Юсупбоев.К.Ю. “Қорақалпоғистонинг аграр секторига иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш хусусиятлари” Т.: Ўзбекистон 2001 йил.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
§1. Қорақалпоғистонда давлат тизимининг шаклланиши муаммолари.....	6
§ 2. Қорақалпоғистон Республикасида вакиллик ҳокимиятининг шаклланиш ва ривожланиш жараёни.....	12
§ 3. Қорақалпоғистон Республикасида ижро ҳокимиятининг шаклланиши	32
§ 4. Қорақалпоғистон давлатчилиги шаклланишида суд ҳокимиятини тузилиши	48
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	59

Махмут УТЕМУРАТОВ

**ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ДАВЛАТЧИЛИГИДА ҲОКИМИЯТНИ БЎЛИНИШ
ТАМОЙИЛЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ
НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАСАЛАЛАРИ**

Мухаррир: С.Салимова.

Техник муҳаррир: А.Боймаматов.

Мусахҳиҳ: Н.Мирзажонова.

Компьютерда саҳифаловчи: Ф.Нурлибаев.

Босишга рухсат этилди: Ҳажми: б.т. Адади: Буюртма: №

ТДЮИ кичик босмахонасида босилди.

Тошкент шаҳри, Сайилгоҳ 35.